

κρατικός παρεμβατισμός καί τό οικιστικό πρόβλημα

Η περίπτωση Castells

τήσ
'Ελευθερίας Καρνάβου

Αρχιτέκτονας - Πολεοδόμος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από τό τέλος τής δεκαετίας τοῦ '60 ἄρχισαν, στή Γαλλία κυρίως, νά μπαίνουν οἱ βάσεις τής ἀμφισβήτησης τής μέχρι τότε προβληματικῆς, θεωρητικῆς καί μὴ, γύρω ἀπ' τά οικιστικά προβλήματα καί τό κοινωνικό περιεχόμενο τῶν κρατικῶν ἐπεμβάσεων γιά τήν ἀντιμετώπιση τῶν προβλημάτων αὐτῶν. Τά πρώτα ἄρθρα τοῦ Castells (1969) καί τό βιβλίον τοῦ *La question urbaine* ἀποτελοῦν τίς πρώτες συστηματικές προσπάθειες στό χῶρον αὐτό, ἄν ἐξαίρειται κανεῖς τή δουλειά τοῦ H. Lefebvre. Ἡ προσπάθεια αὐτή συνεχίζεται σήμερα στή Γαλλία ὅσο καί στήν Ἀγγλία, Γερμανία, Ἀμερική καί ἄλλοι, ἀλλά ἐξακολουθεῖ νά βρίσκεται ἀκόμη σέ πολύ ἀρχικό στάδιο. Μιά δεύτερη θεωρητική προσπάθεια πού ἔχει διανύσει τό ἴδιο χρονικό διάστημα χαρακτηρίζεται ἀπό τήν ἀναβίωση τής μαρξιστικῆς θεωρίας τοῦ κράτους, πού ἀρχίζει μέ τή δουλειά τοῦ R. Miliband (1968) καί τοῦ N. Πουλαντζά (1968). Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψη τοὺς τρέχοντες διαχωρισμούς καί τίς ὀριοθετήσεις τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἡ πρώτη προσπάθεια ἀνήκει στό χῶρον τής κοινωνιολογίας μέ συμβολή τής γεωγραφίας καί τής οἰκονομίας, ἐνῶ ἡ δεύτερη στό χῶρον τής πολιτικῆς ἐπιστήμης.

Σ' αὐτό τό ἄρθρον θά κάνουμε κριτική ἀνασκόπηση τής δουλειᾶς τοῦ Castells πού ἀσχολεῖται ἐιδικότερα μέ τά οικιστικά προβλήματα, τό σχεδιασμό (πολεοοικονομικό ἢ καί περιφερειακό) καί τήν κριτική του. Στό βαθμό πού ὁ σχεδιασμός δέν εἶναι παρά μιά μορφή κρατικῆς ἐπέμβασης, αὐτό τό ἄρθρον, καί κατά συνέπεια καί ἡ κριτική μας, ἀσχολεῖται μέ τό πρόβλημα τοῦ καπιταλιστικοῦ κράτους. Ἡ συστηματική ὁμως σύνδεση τής θεωρίας τοῦ κράτους καί τῶν θεωριῶν, ἢ τῶν θεωρητικῶν διατυπώσεων, γύρω ἀπό τό σχεδιασμό ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἀνεκπλήρωτος στόχος. Στό ἄρθρον αὐτό θά προσπαθήσουμε νά ἐντοπίσουμε μερικές ἀπ' τίς ἀδυναμίες καί τά ἐρωτηματικά πού προκύπτουν ἀπ' τήν ἀτελή γεφύρωση καί τήν ἀνιση ἀνάπτυξη τῶν δύο τομῶν.

Ἡ βιβλιογραφία στήν ὁποία θά ἀναφερθοῦμε εἶναι κυρίως γαλλική καί κατά δεύτερο λόγο ἀγγλική· καλύπτει τή δεκαετία τοῦ '70 καί τό τέλος τής δεκαετίας τοῦ '60, καί σχετίζεται ἄμεσα ἢ ἔμμεσα μέ τόν προσδιορισμό τῶν συνθηκῶν καί τής φύσης τῶν προβλημάτων πού προκαλοῦν τήν ἐπέμβαση τοῦ κράτους στό οικιστικό ἐπίπεδο· ἀπορρίπτει τίς καθαρά τεχνοκρατικές ἐρμηνεῖες τοῦ σχεδιασμοῦ πού πολύ συχνά σχετίζονται μέ τή θεωρητική ἀντίληψη «τῆς κοινωνίας τῶν συνεργαζομένων πολιτῶν» (*consensus theories*), μιά ἀντίληψη τήν ὁποία ἐπίσης ἀπορρίπτει. Θά πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε τόν ἐξαιρετικά σημαντικό καί πρωτοποριακό ρόλο τής γαλλικῆς μαρξιστικῆς βιβλιογραφίας—συμπεριλαμβανομένης καί τής δουλειᾶς τοῦ Castells—στήν ἀνάπτυξη αὐτοῦ τοῦ θεωρητικοῦ χώρου.

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ θεωρητικοῦ πλαισίου γιά

τήν ουσιαστική κοινωνική κριτική του σχεδιασμού (περιχομένου, στόχων και επιπτώσεων) σε χώρες όπως η Άγγλια ακολουθεί με μεγάλη διαφορά φάσης απ' τή θεσμοθέτησή του. Χώρες όπως η Ελλάδα, όπου ο σχεδιασμός βρίσκεται στη διαδικασία τής θεσμοθέτησής του, έχουν τή δυνατότητα να επωφεληθούν απ' αυτή τή διαφορά φάσης. Αντίστροφα, ή μελέτη τής οικιστικής πραγματικότητας και τών οικιστικών επεμβάσεων σε χώρες σαν τήν Ελλάδα (διαφορετικό στάδιο έκβιομηχάνισης και εξαστισμού, διαφορετικά θεσμικά πλαίσια) είναι απαραίτητη γιά τήν προώθηση και επεξεργασία τών θεωρητικών πλαισίου.

είσαγωγή

Στό βιβλίο του *Τά προβλήματα τών πόλεων* ο M. Castells (1972, 1977) σκοπεύει σ' ένα διττό στόχο: από τή μιά νά άποκηρύξει τς ιδεολογικές συζητήσεις που πλαισιώνουν τά προβλήματα τών πόλεων, από τήν άλλη νά διαμορφώσει θεωρητικά εργαλεία γιά τήν κατανόηση και τήν έρμηνεία τών προβλημάτων αυτών (Castells, 1972, σελ. 10).

Σ' αυτήν τήν έργασία ύποστηρίζουμε ότι ένα μεγάλο μέρος τής συνεισφοράς του Castells σχετικά μέ τό β' στόχο—συγκεκριμένα, ή έννοιολογική σύλληψη τών οικιστικών προβλημάτων, ό όρισμός του οικιστικού σχεδιασμού και ή έννοια του «άστικού συστήματος»—συγκλίνει μέ όρισμένες ιδεολογικά φορτισμένες θεωρητικοποιήσεις.¹

Η έπιχειρηματολογία σ' αυτήν τήν έργασία άναπτύσσεται σε τέσσερα μέρη: στό 2ο, 3ο και 4ο μέρος ή δουλειά του Castells (1969, 1972, 1977) υποβάλλεται σε θεωρητική και έμπειρική κριτική. Στό 1ο μέρος περιγράφουμε μιά συγκεκριμένη προβληματική που πλαισιώνει τό σχεδιασμό στην Άγγλια, ύπογραμμίζουμε τόν έννοιολογικό έκλεκτικισμό τού τή χαρακτηρίζει και έπιχειρούμε νά δείξουμε τς ιδεολογικές του συνέπειες. Οι άναλογίες και όμοιότητες ανάμεσα σ' αυτήν τήν προβληματική και στην προσέγγιση του Castells διαφαίνονται στην πορεία τής ανάλυσης σ' όλα τά μέρη τής έργασίας. Παρ' όλες τς διαφορές—που συχνά έχουν μόνο ρητορικό και διαβεβαιωτικό χαρακτήρα απ' τήν πλευρά του Castells—όι όμοιότητες ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις άντανακλούν τήν

1. Παραπέμπουμε τό άναγνώστη στό άρθρο του Castells (1969) «Πρός μιά κοινωνιολογία του πολεοδομικού σχεδιασμού» (στό έξής VTSPU) σαν ένα μέσο θεματολογικής όριοθέτησης του άντικειμένου τής κριτικής μας. Στό βιβλίο του όμως, ό Castells (1972, 1977) περιλαμβάνει όλη τήν έπιχειρηματολογία του υπό συζήτηση άρθρο—παράλληλα εϋρύνει τό περιεχόμενό του μέ νέες αναλύσεις και ανεβάζει τό επίπεδο τής θεωρητικής του επεξεργασίας. Η κριτική μας άφορά και τς δύο έκδοχές. Η κριτική που άναπτύσσεται εδώ πάντως παίρνει ύπ' όψη τής τήν έπανεκτίμηση του *La Question Urbaine* που έπιχείρησε ό ίδιος ό συγγραφέας στόν έπιλογο τής άγγλικής έκδοσης (Castells, 1977).

κοινή αντίληψη τής (καπιταλιστικής) παραγωγής σαν τεχνικής διαδικασίας και τόν καθορισμό τών κοινωνικών τάξεων μέ βάση τήν κατανομή. Θα πρέπει νά τονίσουμε ότι αυτή ή κριτική έχει ήδη γίνει στη δουλειά τών θεωρητικών ήγετών τής σχολής του Castells² (π.χ. από τόν Clarke, 1977). Στην έργασία αυτή, όμως, ή κριτική που κάνουμε στόν Castells, δέν έχει νά κάνει μέ τό γεγονός ότι άνήκει σε μιά όρισμένη σχολή σκέψης, πράγμα που μόνο του θά ήτανε τελείως άνεπαρκές.³ Η κριτική μας άφορά τς συγκεκριμένες αναλύσεις του συγγραφέα πάνω στα οικιστικά προβλήματα καθώς και τή μεθοδολογία που τς ύπογραμμίζει.

1. πολεοδομικός σχεδιασμός και κοινωνικός άνταγωνισμός

Από τό τέλος ήδη τής δεκαετίας του πενήντα ή πρακτική του σχεδιασμού στην Άγγλια έχει γίνει άντικείμενο κριτικής, επειδή πολλές από τς λύσεις που δόθηκαν στα προβλήματα τών άστικών κέντρων είχαν άπρόβλεπτες και άρνητικές επιπτώσεις πάνω στο άντικείμενο του σχεδιασμού, τήν πόλη δηλαδή και τό περιεχόμενό τής. Η κριτική αυτή είναι διττή: άλλοτε άπευθύνεται σε συγκεκριμένες περιπτώσεις πρακτικής έφαρμογής του σχεδιασμού, άλλοτε πάλι παίρνει τή μορφή άμφισβήτησης τών θεωρητικών βάσεων πάνω στις όποιες στηρίζεται.

Κάθε κριτική ανάλυση του σχεδιασμού και τών επιπτώσεών του βασίζεται κατ' ανάγκη πάνω σε όρισμένες θέσεις (είτε αυτές γίνονται σαφείς από τούς διαφόρους συγγραφείς είτε όχι) που άφορούν: 1) τή φύση και τό περιεχόμενο τών κοινωνικών σχέσεων, 2) τή μορφοποίηση τών κοινωνικών αντίθεσεων στό χώρο, 3) τό ρόλο του κρατικού παρεμβατισμού γενικά και ειδικότερα στόν άστικό και περιφερειακό χώρο.

Η συζήτηση πάνω στο σχεδιασμό τών άστικών κέντρων διαγράφει μιά προβληματική που βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη. Προβληματική όμως, που δέν έχει μέχρι τώρα άποκτήσει έπιστημολογική συνοχή και είν' γι' αυτό ιδιαίτερα έπιδεκτική σε ιδεολογικές έπιβαρύνσεις. Πολύ συχνά ή συζήτηση σχετικά μέ τό κοινωνικό περιεχόμενο του σχεδιασμού και τών επιπτώσεών του γίνεται μέ τέτοιο τρόπο, ώστε ένα μέρος τουλάχιστον απ' τς παραπάνω θεωρητικές θέσεις παραμένουν άνομολόγητες. Γίνεται έτσι δυσκολότερο νά διακρίνει κανείς μέ σαφήνεια τς διάφορες σχολές σκέψης και τό θεωρητικό τους όπόβαθρο. Είναι άλήθεια πάντως ότι ήδη διαμορφώνεται μιά τάση γιά όρισμούς του σχεδιασμού που βασίζονται στην άναγνώ-

2. Althusser κ.ά. (1965), *Lire le Capital*, Paris, Maspéro. Poulantzas (1968).

3. Βλ. π.χ. D. Bleichrach and A. Chenu, *International Journal of Urban and Regional Research*, Vol. 1, No. 1, σελ. 114.

ριση, ως ένα βαθμό, των κοινωνικών αντιθέσεων. Οί όρισμοί αυτοί κερδίζουν συνεχώς έδαφος σέ σχέση μέ τους τεχνοκρατικούς όρισμούς πού έπικρατούσαν σχεδόν χωρίς άμφισβήτηση 10-20 χρόνια πρίν.

Τό κοινωνικό περιεχόμενο του σχεδιασμού, σύμφωνα μέ τίς νέες αυτές τάσεις, θά μπορούσε νά συνοψιστεί ως εξής: Οί κοινωνικές σχέσεις βασίζονται περισσότερο στή σύγκρουση (καί σέ αντιμαχόμενα συμφέροντα) καί λιγότερο στήν κοινωνική συνείδηση. Ό μηχανισμός τής άγοράς καί ή διαδικασία λήψης των πολιτικών αποφάσεων είναι άτελείς μηχανισμοί, πράγμα πού άληθεύει ιδιαίτερα στήν περίπτωση του πολεοδομικού χώρου. Κατά συνέπεια ό σχεδιασμός είναι ένας σοβαρός τομέας κρατικού παρεμβατισμού, ίκανού νά επανορθώσει μερικές άπό τίς άνεπιθύμητες συνέπειες τής ελεύθερης λειτουργίας τής άγοράς καί νά δρά πρós όφελος των λιγότερο προνομιούχων κοινωνικών στρωμάτων, πού ή θέλησή τους δέν εκφράζεται άποτελεσματικά μέσα άπό τους μηχανισμούς λήψης των πολιτικών αποφάσεων. Αδτή ή σύλληψη του κοινωνικού περιεχομένου του σχεδιασμού προκαλεί όλα τά θεωρητικά έρωτήματα πού σημειώσαμε παραπάνω: τί φύση δηλαδή του κοινωνικού ανταγωνισμού, τήν εκφρασή του άναφορικά μέ τήν πόλη καί τό χώρο καί τή σχέση πού αναπτύσσεται άνάμεσα στήν πολιτική, στήν άγορά καί στό σχεδιασμό.

Στή δεκαετία τ' 60, σάν άποτέλεσμα τής διάψευσης των έλπίδων γιά άπρόσκοπτη οικονομική ανάπτυξη πού θά έλυνε όλα τά κοινωνικά προβλήματα, τό θεωρητικό κλίμα τής άστικής κοινωνιολογίας στήν Άγγλία άρχίζει ν' αλλάξει. Ξανακερδίζουν έδαφος κοινωνικές θεωρίες πού δέχονται τήν ύπαρξη των κοινωνικών αντιθέσεων, των αντιτιθεμένων συμφερόντων καί των κοινωνικών τάξεων. Μέ κάποια χρονική καθυστέρηση ή άλλαγή αυτή άντανακλάται στή μελέτη του άστικού χώρου, καί συνδέεται συχνά μέ τήν κριτική τής κρατικής επέμβασης καί τής λογικής τής. Ή έννοια τής κοινωνίας των συνεργαζόμενων πολιτών (Co-operative society), πού εντάσσεται στή θεωρητική παράδοση του δομο-λειτουργισμού καί τής εφαρμογής του στήν άνάλυση του άστικού χώρου, έγινε άντικείμενο κριτικής (π.χ. Simmie, 1974).

Ή συμβολή τής άστικής κοινωνιολογίας στόν τομέα τής δομής του κοινωνικού χώρου περιορίζεται στό πρόβλημα τής κυρίας τής κατοικίας καί των ύπηρεσιών πού σχετίζονται μ' αυτήν. Ή άστική κοινωνιολογία άντιλαμβάνεται τά κοινωνικά άτομα ως καταναλωτές/χρήστες του χώρου, άναφέρει στους περιρισμούς κάτω άπ' τους όποιους όρουν καί θεωρεί ότι βρίσκονται σέ συναγωνισμό, γιati προσπαθούν νά άποκτήσουν πρόσβαση σέ όρισμένο βασικούς πόρους, όπως είναι ή κατοικία. Στο όπόβαθρο αυτής τής προσέγγισης, πού εκ πρώτης όψεως μοιάζει σάν νά πρόκειται μόνο γιά θεματική έπιλογή, βρίσκεται ή έννοια του κοινωνικού ανταγωνισμού θεωρημένου ως

«προϊόντος τής σχέσης άνάμεσα στή δομή τής κοινωνίας καί τής κατανομής των πόρων πού τήν καθορίζει, καί των συμφερόντων των ποικίλων ομάδων πού καταλαμβάνουν τίς θέσεις τής κοινωνικής δομής» (Simmie, 1974).

Δέν θά άσχοληθούμε εδώ μέ τόν κυκλικό/ταυτολογικό χαρακτήρα αυτού του όρισμού, ούτε μέ τήν συνολική κριτική τής άντίληψης σύμφωνα μέ τήν όποία οί κοινωνικές τάξεις καί οί κοινωνικοί άνταγωνισμοί όρίζονται μέ βάση τήν κατανομή, κριτική ή όποια έχει κατ' επανάληψη γίνει άλλοι.⁴ Θα προσπαθήσουμε όμως νά δείξουμε τίς ιδεολογικές συνέπειες αυτής τής άντίληψης, άναφορικά μέ τό συγκεκριμένο άντικείμενο αυτού του άρθρου (προβλήματα τής πόλης/σχεδιασμός τής πόλης).

1. Μ' έναν έμμεσο τρόπο ό παραπάνω όρισμός των κοινωνικών τάξεων δημιουργεί τή δυνατότητα ύπαρξης δύο θεωρητικών στεγανών: Άπό τό ένα μέρος έχουμε μελέτες πού άσχολούνται μέ τήν έκφραση στό χώρο τής κοινωνικής διαστρωμάτωσης. Άπό τό άλλο έχουμε μελέτες πού έχουν άντικείμενο τά οικονομικά του χώρου (Spatial economics) καί μελέτες σχετικές μέ τά οικονομικά τής πόλης (Urban economics): ένθ' οί πρώτες είναι άντικείμενο τής κοινωνιολογίας, οί δεύτερες είναι άντικείμενο τής γεωγραφίας καί τής οικονομίας. Οί κοινωνικές ομάδες πού εμπλέκονται στίς διαδικασίες πού πραγματεύονται οί δεύτερες καί ή θέση τους στήν κοινωνική δομή δέν γίνονται άντικείμενο διερεύνησης. Ή άγγλική κοινωνιολογική παράδοση μέ τήν έμφαση πού δίνει στή συλλογική κατανάλωση καί τήν πρόσβαση στήν άγορά κατοικίας, θεωρεί κατά συνεκδοχή ότι ή οικονομική δραστηριότητα βρίσκεται έξω άπ' τήν κοινωνική δομή, τήν ταξική δομή καί άπό τίς συνθήκες τής κοινωνικής διαμάχης.

Ενώ ή πρώτη ένότητα τής παραπάνω προβληματικής άντανακλά τό όρισμό τής κοινωνικής δομής πού αναφέραμε παραπάνω (άπόσπασμα άπό τόν Simmie, 1974), ή δεύτερη άναπτύσσεται γύρω άπ' τήν έννοια τής άγοράς. Ή άγορά εδώ δέν είναι παρά μία περιγραφή τής οικονομίας, ως συστήματος άνεξαρτήτου καί άπό τήν κοινωνική δομή καί άπό τήν πολιτική έξουσία, όπου οί επιχειρήσεις καί τά νοικοκυριά συνδέονται μεταξύ τους ως συντελεστές τής άγοράς καί ποτέ ως μέρη τής κοινωνικής δομής· όπου επίσης οί άρχικές τους οικονομικές δυνατότητες, πλούτος, ειδικεύσεις καί άτομική περίουσια θεωρούνται δεδομένα, καί όπου άγνοούνται οί συνθήκες καί τό πολιτικό πλαίσιο μέσα στό όποιο εκδηλώνεται ή οικονομική συμπεριφορά (Nell, 1976).

2. Ή διάξευση αυτή άντανακλάται καί στόν τρόπο πού συλλαμβάνεται ή πολιτική του σχεδιασμού (ως μέρος τής συνολικής κρατικής πολιτικής): (α) Στο

4. Βλ. κυρίως Simmie (1974), ειδικότερα σελ. 154-156. Βλ. επίσης Cowan (1973) καί Faludi (1973).

επίπεδο της αγοράς υπάρχουν δυσλειτουργικότητες και ατέλειες που κάνουν απαραίτητη την κρατική παρέμβαση. Αυτή η παρέμβαση θεωρείται επανορθωτική δράση έναντι των ανεπιθύμητων συνεπειών ενός μηχανισμού άαλληλεξάρτησών από αντιφάσεις (α-πολιτικού και α-κοινωνικού). (β) Στο επίπεδο της κοινωνικής δομής υπάρχουν οι κοινωνικές ομάδες χαμηλού εισοδήματος, για τις οποίες ο πολιτικός έστιβος δέν είναι αποτελεσματικός μηχανισμός· ο σχεδιασμός μαζί με άλλες μορφές κρατικής παρέμβασης θεωρείται ότι είναι δυνατόν νά διορθώνει αυτήν την αδυναμία και νά παίζει ρόλο «θετικής μεροληψίας» (positive discrimination).

Σύμφωνα με την παραπάνω συλλογιστική ή *ανεξαρτησία του σχεδιασμού έναντι των επί μέρους συμφερόντων των κοινωνικών ομάδων είναι δεδομένη*. Γίνεται βέβαια δεκτό ότι στό παρελθόν έχουν πράγματι υπάρξει «ανεπιτυχείς» πολιτικές, αλλά δηλώνεται αξιωματικά ότι δυνατικά υπάρχουν «σωστές» πολιτικές.

Έτσι, αφού ή αντίληψη αυτή έμμεσα ύπονοεί ότι δέν υπάρχουν σχέσεις εξουσίας στην περιοχή τής αγοράς, θεωρεί επίσης ότι ή πολιτική παρέμβαση είναι έξ όρισμού ρυθμιστική τής «οικονομίας» (αγοράς) και ότι δέν αναπακλά ταξικές οικονομικές σχέσεις. Αντίθετα, οι σχέσεις εξουσίας θεωρούνται σάν σχέσεις ανάμεσα σε εισοδηματικές τάξεις, των οποίων ο ανταγωνισμός, που διασφαλίζει και έγγυαται τό ίδιο τό κράτος, αποκλείει την ανισομερή έπιρροή τής μιάς ή τής άλλης ομάδας στό κράτος και στην κρατική πολιτική. Από τή φύση του την ίδια ο σχεδιασμός θεωρείται ώς έκφραση τής ικανότητας του κράτους νά ασκεί ορθολογιστική επίδραση πάνω στην κοινωνία.

3. Η περιγραφή του κοινωνικού ανταγωνισμού με βάση την *κατανόση* είναι ιδιαίτερα μειοδοτική για τά πλαίσια τής πόλης και των σχετικών προβλημάτων. Η θεώρηση αυτή άποκρύβει τή θεμελιακή αντίθεση ανάμεσα στην ιδιωτική άποδοτικότητα και τις έπιπτώσεις της στην δομή του χώρου (πόλεων, περιφερειών) άπ' τή μιά μεριά και τόν κοινωνικό χαρακτήρα του χώρου άπ' τήν άλλη: 'Η παραγωγή/έλεγχος του χώρου και με τή στενή έννοια τής παραγωγής του κτισμένου περιβάλλοντος και με την ευρύτερη έννοια τής παραγωγής νέων άλληλεξάρτησών μέσα στό χώρο σάν συνέπεια τής κίνησης του βιομηχανικού κεφαλαίου, μένει έξω άπ' τήν προβληματική τών άστικών αντιθέσεων. Η κατανάλωση/χρήση του χώρου είναι ένα σημαντικό σκέλος τής συλλογιστικής που άφορα τά οικιστικά προβλήματα· δέν μπορεί όμως νά κατανοηθεί σωστά, άν δέν θεωρηθεί σε συνάρτηση με τή σφαιρά τής παραγωγής. Η άναπαραγωγή του κοινωνικού χώρου δέν βρίσκεται πάντοτε σε άρμονία με την άναπαραγωγή του ιδιωτικού κεφαλαίου και τις άπαιτήσεις τής. Η παραγωγή/έλεγχος του χώρου από τό ένα μέρος και ή κατανάλωση/χρήση του χώ-

ρου από τό άλλο συνιστούν ένα ζεύγος σημαντικών πόλων στό έσωτερικό τών άστικών αντιθέσεων (βλέπε μέρη 2 και 3).

Στό ύπόβαθρο του συνόλου των αντίληψών που άναφέρθηκαν πιο πάνω βρίσκεται βασικά ή έννοια τής παραγωγής, θεωρημένης ώς *τεχνικής διαδικασίας* και ή άναπαράσταση του οικονομικού σάν συστήματος *άλληλεξάρτησών στό επίπεδο τής αγοράς* και όχι στό επίπεδο τής παραγωγής. Η «αγορά» (σάν θεώρηση του οικονομικού συστήματος) και ή «κοινωνική δομή» νοούνται ή μία έξω από την άλλη, και άπου ή μία θεωρεί τήν άλλη δεδομένη. Αυτή άκριβώς ή διαστρεβλωτική άνεξαρτητοποίηση άναπακλάται και στη σύλληψη των προβλημάτων τής πόλης και στη σύλληψη του ρόλου του σχεδιασμού.

4. Ό κοινωνικός ανταγωνισμός και οι κοινωνικές αντιφάσεις άνήκουν σε διαφορετικές κατηγορίες και βρίσκονται σε σχέσεις αιτιότητας και άλληλεξάρτησης. Ένθ είναι κατά κανόνα γεγονός ότι ή ιδεολογική αντίληψη των κοινωνικών προβλημάτων, μέσα από την ίδια τή δομή τής γλώσσας που χρησιμοποιεί, άποφεύει τή συζήτηση των κύριων κοινωνικών αντιθέσεων, είναι άληθεια ότι άναφέρεται έκλεκτικά σε όρισμένες πλευρές του κοινωνικού ανταγωνισμού. Γύρω άπ' τό σχεδιασμό άναπτύσσεται μιά προβληματική ή οποία άποσκοπεί στη διαμόρφωση τής κρατικής πολιτικής και βασίζεται σε μία όριμένη σύλληψη των προβλημάτων τής πόλης· αυτή ή προβληματική έχει μία σημαντική ιδεολογική λειτουργία με την έννοια ότι (α) στενεύει τό φάσμα τής κοινωνικής προβληματικής και (β) άποσιωπά θεμελιακούς άνταγωνισμούς τους οποίους «ξεπερνάει» και έπιλυει μέσω τής άπουσίας τους. Στην πορεία τής ιστορικής τής εξέλιξης έχει παίζει αυτόν τό ρόλο:

1. Με την τάση νά έμφανίζει τά οικιστικά προβλήματα σάν αυτόνομα από τό οικονομικό σύστημα (π.χ. ούτοπικές λύσεις των προβλημάτων του χώρου) και την καθολική άποφυγή των κοινωνικών αντιθέσεων από τό λεξιλόγιο τής (συστηματική άναφορά στα κοινά δημόσια συμφέροντα).

2. (Αργότερα) με την τάση τής νά όρίζει και νά συλλαμβάνει τά οικιστικά προβλήματα σάν άνεξάρτητα άπ' τό παραγωγικό σύστημα, ή άκριβέστερα άπ' τις παραγωγικές σχέσεις, μέσω τής άφαιρέσης (άνεξαρτητοποίησης) του πρώτου από τής δεύτερες. Η συζήτηση γύρω άπ' τό σχεδιασμό νομομοποιεί και καθαριάζει τό παραγωγικό σύστημα, είτε με τή συνολική άποφυγή του θέματος από τή σχετική προβληματική, είτε με τό νά θεωρεί τις άπαιτήσεις/έπιπτώσεις του σάν άσχετες από τή συλλογική κατανάλωση, που άποτελεί τό κύριο άντικείμενο του σχεδιασμού.

Οι ιδεολογικές συνέπειες τής προβληματικής που περιγράφεται παραπάνω όφείλονται σε μεγάλο βαθμό στόν έννοιολογικό τής έκλεκτικισμό. Ό Castells διαχωρίζει τή θέση του από τόν έκλεκτικισμό αυτό μόνο

μέ επιφανειακό τρόπο, αφού μέ τό θεωρητικό πλαίσιο πού χρησιμοποιεί εισάγει μιά συνοχή στό επίπεδο τής μορφής, αλλά όχι στό επίπεδο τού περιεχομένου. Έτσι, τό μαρξιστικό έννοιολογικό σύστημα μέ τόν τρόπο πού εισάγεται δέν είναι παρά ένας μανδύας.

Η άποκήρυξη/διάψευση τών ιδεολογιών μπορεί νά είναι είτε κοινωνική είτε γνωστική/θεωρητική είτε ήθική. Στο βαθμό πού τά οικιστικά προβλήματα συνιστούν έμπειρίες πού βιώνονται από τά άτομα και στό βαθμό πού ό σχεδιασμός εφαρμόζεται, οι ιδεολογίες άποκαλύπτονται συχνά στό επίπεδο τής κοινωνικής πρακτικής, πράγμα πού σίγουρα είναι ή σημαντικότερη πλευρά τής άπομυθοποίησης. Παρ' όλα αυτά ή διάψευση τών ιδεολογιών μέσα στην κοινωνική πρακτική δέν φτάνει, στό βαθμό πού ή έκφραση τών οικιστικών προβλημάτων αλλάζει διαρκώς και πού νέες ιδεολογίες παίρνουν τή θέση τών παλιών. Μ' αυτήν άκριβώς τή έννοια είναι άπαραίτητη και σημαντική ή επεξεργασία θεωρητικών έργαλειών γιά τήν αναπαράσταση τών οικιστικών προβλημάτων.

Στή συνέχεια αυτής τής εργασίας θά ύποστηρίξουμε ότι ή προσφορά τού Castells στην επεξεργασία νέων θεωρητικών έργαλειών είναι βασικά άνεπιτυχής και ότι, έχοντας άποτύχει στό γνωστικό επίπεδο, δέν άποτελεί παρά μιά μορφή ήθικού άφορισμού, μέ τήν έννοια ότι άπλώς διακηρύσσει ότι τό οικιστικό πρόβλημα είναι προϊόν τής καπιταλιστικής κοινωνίας. Όταν ό Μάρξ διαχωρίζει τή θέση του από τό «είδος εκείνο τής κριτικής πού ξέρει νά κρίνει και νά καταδικάζει τό παρόν, αλλά δέν ξέρει νά τό κατανοεί», μάς πληροφορεί ότι «ή αξία τών θεμελιακών έννοιών δέν πηγάζει από τήν ήθική τους στάση, αλλά από τό γεγονός ότι επιτρέπουν μιά συνεκτική όργάνωση τών επιφαναινόμενων και μιά έρμηνεία τής προέλευσής τους, τέτοια πού κανένα άλλο σύνολο έννοιών δέν μπορεί νά προσφέρει» (Geras, 1976, σ. 304). Θα δείξουμε άκόμα στή συνέχεια, ότι ό Castells ουσιαστικά αναπαράγει όλες τίς ιδεολογικές συνέπειες τής συλλογιστικής πού παρουσίασε συνοπτικά σ' αυτό τό μέρος τής εργασίας.

2. ό όρισμός τού σχεδιασμού

Ό σχεδιασμός, σύμφωνα μέ τόν Castells, είναι ή επέμβαση τού πολιτικού,

«στις διάφορες έντάσεις τού κοινωνικού σχηματισμού (συμπεριλαμβανομένου και τού πολιτικού) ή/και τών σχέσών τους, μέ στόχο νά εξασφαλίσει τήν έκτεταμένη άναπαραγωγή τού συστήματος, νά ρυθμίσει τίς μη άναγωνατικές σχέσεις και νά καταπιεί τίς άναγωνατικές άντιθέσεις, εξασφαλίζοντας έτσι τά συμφέροντα τής άρχουσας τάξης και τής δομικής άναπαραγωγής τού καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής (Castells, 1977, σ. 261).

Η αντίρρηση στην παραπάνω θέση—όρισμός τού σχεδιασμού ως ρυθμιστικού μηχανισμού—σχετίζεται

κυρίως μέ τόν τρόπο πού ό συγγραφέας καταλήγει σ' αυτόν, παρά στό ίδιο τό περιεχόμενο του· γιατί ό όρισμός αυτός δέν είναι άποτέλεσμα μιάς αναλυτικής διαδικασίας πού θεωρεί και άντιμετωπίζει τίς ταξικές σχέσεις και τήν έκφρασή τους στό χώρο. Είναι, μάλλον, άπόρροια μιάς αυθαίρετης διαβεβαίωσης, συνεπεία μιάς μεθοδολογικής διαδικασίας πού κλείνει άντί νά άνοίγει τό δρόμο γιά μιά ταξική άνάλυση και γιά μιά άποσαφήνιση τής φύσης τού σχεδιασμού μέ βάση τίς ταξικές σχέσεις.

«Η επέμβαση πού πραγματοποιεί ό σχεδιασμός», ισχυρίζεται ό Castells, «δέν επιτελείται παρά μέσα στά καθοριστικά πλαίσια τής συγκεκριμένης κοινωνίας, ύπακούει δηλαδή στή βασική διάρθρωση τού τρόπου παραγωγής... Υπάρχει έπομένως άυτονομία τού σχεδιασμού σέ σχέση μέ τίς κοινωνικές ομάδες, αλλά και ύποταγή τής επέμβασης στά κοινωνικά πλαίσια μέσα στά όποία έγγράφεται» (VTSPU, σ. 422). «Δέν είναι δυνατό νά έχουμε κάθε μορφής επέμβαση τού πολιτικού, αφού τέτοιες επεμβάσεις πραγματοποιούνται μέσα στά όρια/περιορισμούς τού καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, χωρίς τους όποιους τό σύστημα θά άπορρυθμιζότανε άντί νά ρυθμίζεται» (VTSPU, σ. 425). Ποιά είναι λοιπόν τά δομικά πλαίσια τών επεμβάσεων τού σχεδιασμού;

Στή προσπαθεια νά δοθεί άπάντηση στό ερώτημα αυτό γίνονται φανερές οι αδυναμίες τής άνάλυσης τού Castells. Είναι πράγματι δύσκολο νά συμπιλιώσει κανείς τήν έννοια τού σχεδιασμού, τής επέμβασης πού θεωρείται σάν «νέα μορφή διοίκησης τής κοινωνίας», σάν έκφραση «τής δυνατοτητας τών ρυθμιστικών κέντρων νά παραμενούν σέ άπόσταση από τίς συνιστώσες τού συστήματος» (VTSPU, σ. 419) μέ τήν έννοια τών δομικών όριων μέσα στά όποία εξασκείται ή ρυθμιστική επέμβαση. Γιατί, άν θέλουμε νά κατανοήσουμε τά όρια αυτά σάν κάτι διαφορετικό από ένα μεταφυσικό μηχανισμό, πού δρά έτσι ώστε τό καπιταλιστικό κράτος νά λειτουργεί σάν καπιταλιστικό κράτος, δέν μπορεί παρά νά συλλάβουμε τά όρια αυτά σάν έκφραση τών ταξικών σχέσεων στό έσωτερικό τού Κράτους. Τόσο ή άυτονομία τού σχεδιασμού όσο και ή εξάρτησή του απ' τά συμφέροντα τής άρχουσας τάξης μπορούν νά θεμελιωθούν μόνο σάν άποτέλεσμα ταξικής άνάλυσης.

Αντίθετα, ή άνάλυση τού Castells βλέπει τήν σχετική-μερική άυτονομία τού σχεδιασμού σάν a priori ιδιότητα «τού πολιτικού», ενώ ό καθορισμός του από τά συμφέροντα τής άρχουσας τάξης είναι τελείως έμμεσος: ή πολιτική τού σχεδιασμού δέν είναι ποτέ ταξική πολιτική αλλά μέσο ρύθμισης πού διευκολύνει τή λειτουργία τού συστήματος, ενός συστήματος, όμως, στό όποιο κυριαρχεί μιά όρισμένη τάξη. Μερικοί περιορισμοί, έξ άλλου, πού είναι άπόρροια τού ίδιου τού συστήματος λειτουργούν κατά τόν Castells, έτσι

ὡστε ἡ ρύθμιση νά εἶναι μέσα στή λογική τοῦ συστήματος καί ὄχι ἔξω ἀπ' αὐτή.

Στό ὑπόλοιπο τοῦ μέρους αὐτοῦ τῆς ἐργασίας θά δεῖξουμε ὅτι ὁ ὀρισμός τοῦ σχεδιασμοῦ πού προτείνει ὁ Castells εἶναι ταυτολογικός· βασιζεται σέ μιὰ συγκεκριμένη σύλληψη τῶν οἰκιστικῶν προβλημάτων—οἰκιστικά αυτονομημένων ἀπό τίς παραγωγικές σχέσεις—ἡ ὅποια θά ἀμφισβητηθεῖ. Ἡ κριτική ἀμφισβήτηση τῆς θεωρητικῆς ἀξιοπιστίας τῶν «δομικῶν περιορισμῶν»⁵ θά γίνει στό τέλος τοῦ ἄρθρου.

Ὁριοθέτηση τῶν οἰκιστικῶν προβλημάτων

«Ὁ καπιταλιστικός τρόπος παραγωγῆς συνεπάγεται μιὰ ἀντίφαση (contradiction) ἀνάμεσα στόν ἰδιωτικό ἔλεγχο τῆς ἐργατικῆς δύναμης καί τῶν μέσων παραγωγῆς ἀπό τό ἕνα μέρος καί τοῦ συλλογικοῦ χαρακτήρα τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων...

(α) Στόν τομέα τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν παραγωγικῶν μέσων ὑπάρχει μιὰ ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ἐγκατάσταση μιᾶς ἐπιχειρήσεως μέσα σέ ἤδη διαμορφωμένη βιομηχανική περιοχή ἐνός μεγάλου ἀστικού κέντρου καί τὰ λειτουργικά προβλήματα πού συνεπάγεται ἡ γενικεύση αὐτῆς τῆς τάσεως (συμπεριφορᾶς).⁶

(β) Στό ἐπίπεδο τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης, ὑπάρχει ἀντίφαση ἀνάμεσα στήν ἀναγκαιότητα τῆς συγκέντρωσης τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ στίς βιομηχανικές μητροπόλεις καί τήν ἀδυναμία τοῦ (ἰδιωτικοῦ) κεφαλαίου νά ἐξασφαλίσει κατοικία καί τίς σχετικές μέ τήν κατοικία ὑπηρεσίες, σέ ἰκανοποιητικούς ἀριθμούς, ἐξ αἰτίας τῶν χαμηλῶν περιθωρίων κέρδους σ' αὐτόν τόν τομέα πράγμα πού εἶναι συνέπεια τῆς ἐξοδηματικῆς διαστρωμάτωσεως πού ἀπορρέει ἀπ' τό ἴδιο τό σύστημα» (VTSPU, σ. 425).⁷

Θά ἐξετάσουμε τίς δύο κατηγορίες τῶν οἰκιστικῶν προβλημάτων, ἔτσι ὅπως τὰ ἀνταλαμβάνεται ὁ Castells ἀρχίζοντας ἀπ' τή δευτέρα.

Ὁ χῶρος τῆς ἀναπαραγωγῆς

Στό βιβλίο τοῦ *The Urban Question* (UQ) ὁ Castells ἀποπειράται νά συσχετίσει τό πρόβλημα τῆς κατοικίας μέ τό γενικότερο πρόβλημα τῆς κατανάλωσης καί τῆς ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης (UQ, σ. 145). Στή συνέχεια ὁμοῦς μᾶς βεβαιώνει ἀθαίρητα ὅτι ἡ «σπανιότητα τῆς κατοικίας ἀνανακλά τή σχέση ἀνάμεσα στήν προσφορά καί τή ζήτηση καί ἐπομένως ἀποτελεῖ πρόβλημα στό ἐπίπεδο τῆς ἀγορᾶς καί ὄχι

στό ἐπίπεδο τῶν παραγωγικῶν σχέσεων. Πραγματικά, συνεχίζει, ξέρομε ὅτι ἡ ἐξομοίωση τῆς σχέσεως ἰδιοκτητή-ἐνοικιαστή πρὸς τή σχέση καπιταλιστή-ἐργάτη δέν ἔχει κανένα νόημα, καί ὅτι, ἂν ἡ κρίση εἶναι γενική καί ἐπηρεάζει καί ἄλλες κοινωνικές ὁμάδες ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐργατική τάξη, αὐτό συμβαίνει ἀκριβῶς ἐπειδὴ δέν προκύπτει ἀπὸ τή σχέση ἐκμετάλλευσης, ἀλλὰ ἀπὸ τό μηχανισμό κατανομῆς ἐνός συγκεκριμένου προϊόντος» (UQ, σ. 146).

Σχετικά μέ αὐτή τὴν ἐπιχειρηματολογία πρέπει πρῶτα νά παρατηρήσουμε ὅτι παρ' ὅλο πού πράγματι δέν μπλίνει θέμα ἐξομοίωσης τῆς σχέσεως ἰδιοκτητή/ἐνοικιαστή πρὸς τή σχέση καπιταλιστή/ἐργάτη, σέ καμιά περίπτωση αὐτό δέν συνεπάγεται ὅτι τὰ προβλήματα τῆς συλλογικῆς κατανάλωσης, συμπεριλαμβανομένης τῆς κατανάλωσης τῆς κατοικίας, δέν ἀντανακλοῦν τὴν προτεραιότητα τοῦ οικονομικοῦ—δηλαδὴ τῶν καπιταλιστικῶν παραγωγικῶν σχέσεων πάνω στίς κοινωνικές ἀνάγκες—καί ὅτι τὰ προβλήματα αὐτά δέν ἀποτελοῦν ἔκφραση τῆς κεντρικῆς ἀντίφασεως τοῦ συστήματος, μέσα στό ὅποιο τό σύνολο τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς καθορίζει τὴ φύση τῆς κατανάλωσης.

Ὁ Castells προσπαθεῖ νά ἐξετάσει τό πρόβλημα τῆς κατοικίας ἀπ' τὴν ἄποψη τῆς παραγωγῆς τῆς, ἐνῶ παράλληλα μᾶς δηλώνει ἀξιωματικά ὅτι ἡ κρίση κατοικίας δέν εἶναι συγκυριακή, οὔτε εἶναι ἁπλῶς ζήτημα διαφορᾶς ἀνάμεσα στή ζήτηση καί τὴν προσφορά· πυθνεθα ὁμοῦς δέν ἐπιχειρεῖ νά θεμελιώσει αὐτὴ τὴ θέση: ἡ συλλογιστική πού ἀναπτύσσει περιορίζεται στόν τομέα τῆς βιομηχανίας κατασκευῶν, τὰ τεχνικά τῆς προβλήματα καί τίς ἰδιομορφίες τῆς:

«Ἀφοῦ τό πρόβλημα εἶναι ἡ ἐπέκταση ἰσορροπίας στό χῶρο τῆς ἀγορᾶς ἐνός προϊόντος», ἰσχυρίζεται ὁ Castells, «ἡ κρατική ἐπέμβαση γίνεται καί στό ἐπίπεδο τῆς ζήτησεως καί στό ἐπίπεδο τῆς προσφορᾶς· ἀπ' τό ἕνα μέρος μέ τόνωση/ἐπέκταση τῆς ζήτησεως καί ἀπ' τό ἄλλο μέρος μέ τὴν ἀπ' εὐθείας κατασκευὴ κατοικιῶν καί τὴ λήψη μέτρον πού διευκολύνουν τὴν κατασκευὴ κατοικίας καί χαμηλοῦν τίς τιμὲς» (UQ, σ. 153-154).

Πῶς λοιπὸν ἐξηγεῖται ἡ διαίωνιση τῆς κρίσεως; Ἄν τό πρόβλημα τῆς κατοικίας εἶναι πρόβλημα στό ἐπίπεδο τῆς ἀγορᾶς καί συνέπεια τῆς ἰδιομορφίας πού χαρακτηρίζει τὴν παραγωγή τῆς, καί ὁ ρόλος τοῦ κράτους εἶναι νά ἐξισορροπεῖ τὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στή ζήτηση καί τὴν προσφορά, πῶς μπορεῖ νά ὀρίσει κανεὶς τὰ ὄρια μέσα στά ὁποῖα ἀσκεῖται ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους; Πῶς εἶναι δυνατόν ἡ ἐπέμβαση αὐτὴ νά ἐντάσσεται στή λογικὴ τῶν νόμων τῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ συγγραφέας, καί νά ρυθμίζει τό σύστημα χωρὶς νά ἀντιτίθεται στή λογικὴ τῶν; Ἡ ἀπάντηση γιὰ τὸν Castells εἶναι ἁπλή: «Εἶναι προφανές ὅτι ἐν κάθε περίπτωση ἡ κρατικὴ ἐπέμβαση πάνω στή συζήτηση εἶναι πολὺ περιορισμένη (Timid). Αὐτὸ βέβαια εἶναι μέσα στή λογικὴ τῶν πραγμάτων γιατί ἐνὰ καθεστῶς ἐπαρκῶν ἐπιχορηγήσεων θά ἀπο-

5. Γιὰ μιὰ διεξοδικὴ ἔκθεση τῶν περιορισμῶν καί τῶν συνθηκῶν κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες πραγματοποιεῖται ὁ σχεδιασμός, βλ. VTSPU, σελ. 425-426. Βλ. ἐπίσης UQ, (1972), σελ. 281, 269, 259, 270.

6. Βλ. ἐπίσης UQ, σελ. 269, 270.

7. Βλ. UQ, σελ. 149, 150, 151, 170.

τελούσε μεγάλης κλίμακος άνακατανομή εισοδήματος μέσω της φορολόγησης που θά εξασφάλιζε τὰ άπαραίτητα κονδύλια» (UQ, σ. 159). Ή διαβεβαίωση αυτή του συγγραφέα είναι αυθαίρετη και θεωρητικά άθεμελίωτη. Ή λογική των πραγμάτων, δηλαδή ή ταξική λογική, πρέπει νά τεκμηριωθεί στά πλαίσια της αναλυτικής διαδικασίας και όχι νά δηλωθεί υπό μορφή αξιώματος.

Όταν προτείνουμε ότι ή μελέτη του προβλήματος της κατοικίας δέν πρέπει νά περιοριστεί στό επίπεδο της άγοράς και της σχετικής σπανιότητας, ούτε στό επίπεδο της άνισομερης κατανομής του εισοδήματος, ούτε στις ιδιομορφίες παραγωγής ενός συγκεκριμένου προϊόντος, αλλά νά ένταχθεί στό ευρύτερο πλαίσιο της προτεραιότητας του οικονομικού πάνω στις κοινωνικές ανάγκες (δηλαδή στην ύποταξη των αναγκών αυτών στη διαδικασία της καπιταλιστικής συσσώρευσης), δέν πρόκειται νά κάνουμε βερμπαλιστικό έλεγμό, αλλά πρόταση ουσιαστικής άλλαγής της σχετικής προβληματικής. Ή συνέπεια μιάς τέτοιας άλλαγής είναι ότι δέν βλέπει πιά κανείς την κατοικία σάν ξεχωριστό άντικείμενο, πράγμα που άκριβώς κάνει ο Castells, αλλά σάν σύστημα σχέσεων που πηγάζουν από την ένταξη της στό τούτο καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής (βλέπε μέρος 3). Στά πλαίσια μιάς τέτοιας θεώρησης αυτό που ουσιαστικά διερευνάται είναι ή σχέση της κρατικής επέμβασης μέ τό σύνολο των παραπάνω σχέσεων, ένδ συγχρόνως μπαινούν οι βάσεις γιά την άμφισβήτηση της φαινομενικής αυτετέλειας της πολιτικής του κράτους στόν τομέα της κατοικίας.

Άντίθετα, ο Castells ούτε καν έπιχειρεί νά όλοκληρώσει τή θεώρηση της κατοικίας (και των σχετικών προβλημάτων) στη βάση της παραγωγής της και της ένταξης της στό (καπιταλιστικό) παραγωγικό σύστημα⁸ αλλά περιορίζεται σέ μιά προβληματική της άγοράς άπ' τό ένν μέρους και μιά άποσπασματική (περιοριστική) θεώρηση των κρατικών μέτρων επέμβασης άπ' τό άλλο. Έδώ άκριβώς έγκαιτα ο ταυτολογικός χαρακτήρας του έπιχειρηματός του. Έδώ επίσης βασίζεται ο ιδεολογικός (μειοδοτικός) του χαρακτήρας. Ή προβληματική της άγοράς (προσφορά-ζήτηση) δέν συνενάγεται ταξικές σχέσεις μέ τή μαρξιστική έννοια είναι επομένως φυσικό έπακόλουθο τό ότι είναι άδύνατη ή διερεύνηση και ο έντοπισμός ταξικών σχέσεων στά πλαίσια μιάς τέτοιας προβληματικής.

Παραγωγή και χώρος

Στή συνέχεια θά εξετάσουμε την πρώτη κατηγορία των ουσιαστικών προβλημάτων όπως τά όρίζει ο Castells σέ συνάρτηση μέ την άντίληψη της σχέσης παραγωγή-χώρος, που ο ίδιος επίσης άναπτύσσει.

Στήν προσπάθειά του νά θεωρητικοποιήσει τή σχέ-

ση χώρος/παραγωγή άπ' τή μιά και νά όριοθετήσει τά άντίστοιχα οικιστικά προβλήματα άπ' τήν άλλη, ο συγγραφέας άναπαράγει τή γνωστή διάζευξη άνάμεσα στό «γεγονός» και τήν «άξια» (fact and value) στη θεωρία και ήθική, που άποτελεί βασικό χαρακτηριστικό του θετικισμού. Στά πλαίσια του θετικισμού ο ρόλος του θεωρητικού σχήματος είναι νά περιγράψει τόν τρόπο που λειτουργεί τό σύστημα. Τά προβλήματα που άπορρέουν άπό τή λειτουργία του συστήματος όρίζονται έξω άπό τό κύριο θεωρητικό σχήμα. Όταν ο Castells κάνει τή βασική θεωρητική του, προσεγγίζει στη σχέση χώρος/παραγωγή (UQ, σ. 30, UQ, σ. 45) έμφανίζοντας τήν τελευταία σάν σχέση μη προβληματική. Τά προβλήματα που άντιστοιχούν σ' αυτή τή σχέση (ύπερκυριαρχία της παραγωγής μέσα στό χώρο, δυσλειτουργικότητα) όρίζονται έξω και άνεξάρτητα άπ' τή γνωστική διαδικασία.

Αυτό που ο Castells προσφέρει σάν θεωρητικοποίηση της άλληλοεξάρτησης του χώρου και της παραγωγικής διαδικασίας (όπου ή τελευταία είναι μέρος του οικονομικού στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής) δέν είναι τίποτα άλλο άπό μιά έκδοξη της συμβατικής θεωρίας έγκατάστασης βιομηχανικών μονάδων (industrial location theory) που υιοθετεί τήν ίδια άκριβώς άντίληψη του χώρου και της έπιχείρησης. Τό έν είναι περισσότερο ή λιγότερο προχωρημένη έκδοξη της παραπάνω θεωρίας είναι χωρίς σημασία, άφού έδώ δέν κρίνεται γι' αυτό που είναι, αλλά γιά τό τί άποτυχαίνει νά είναι και άκόμη περισσότερο γι' αυτό που φιλοδοξεί και ύποκρίνεται πώς είναι, δηλαδή ένα θεωρητικό έργαλειό γιά τήν κατανόηση «της σχέσης άνάμεσα στην παραγωγική διαδικασία και τή συνολική δομή του χώρου» (UQ, σ. 137).

Παρακάτω άναφέρουμε όρισμένα άποσπάσματα άπό τις άναλύσεις του Castells, μέ τήν πρόθεση νά ύπογραμμίσουμε τήν έννοιολογική τού χώρου και της παραγωγής πάνω στις όποιες βασίζεται, παρά νά άμφισβητήσουμε τήν ίδια τήν έπιχειρηματολογία που άναπτύσσει.

«Μέ διαρκώς αυξανόμενο ρυθμό, άπ' τή στενή τεχνολογική άποψη, ο παράνομος χώρος θά γίνεται όλο και πιο άδιαφοροποίητος, (undifferentiated) σέ σχέση μέ τή (βιομηχανική) δραστηριότητα» (UQ, σ. 133).

«Αυτό δέν όδηγεί σέ άπόλυτη άπελευθέρωση της έπιχείρησης, διότι νέοι περιορισμοί, πού σχετίζονται μέ τό τεχνικό περιβάλλον (UQ, σ. 133), όπως ο έσομο μετάξυ των έπιχειρήσεων και ή διαθεσιμότητα έργατικού δυναμικού, άποκτούν σπουδαιότητα» (UQ, σ. 134). Τό τελευταίο, όχι μόνον σάν συντελεστής παραγωγής αλλά επίσης μέ τήν έννοια ότι είναι αυτό που όδηγεί τήν έπιχείρηση νά έγκατασταθεί σέ περισσότερο έλκυστικά σημεία του άστικού κέντρου» (UQ, 134).

«Εάν κανείς άναλύσει άπό κοντά τά άποτελέσματα μελετών που έχουν γίνει, βρίσκει ένα άλλο στοιχείο αυξανόμενης σημασίας γιά τήν έκλογη της θέσης της έπιχείρησης. Πρόκειται γιά τήν άπόδοση κοινωνικής άξιας στό χώρο σάν χώρο (UQ, σ. 136). Παράλληλα, μέ τήν άνεξαρτητοποίηση της έπιχείρησης άπό τόν φυσικό χώρο, ύπάρχει μιά κοινωνική διαφοροποίηση του χώρου.

8. Βλ. UQ, σελ. 149.

ιδιαίτερα γιά τίς ἐπιχειρήσεις πού τό ἀντέχουν οἰκονομικά· τό *συμβολικό στοιχείο*, πού χαρακτηρίζει σ' ὀρισμένες περιπτώσεις τό *χώρο*, παίζει κάποιο ρόλο στήν ἐκλογική θέσπις γιά ὀρισμένες κατηγορίες ἐπιχειρήσεων» (UQ, σ. 136).

«Καθαρὰ κοινωνικοί παράγοντες ἐπιρᾶζουν σέ μεγαλύτερο βαθμό τίς ἐπιχειρήσεις πού εἶναι τεχνολογικά ἐλευθερωμένες ἀπό οἰκονομικούς καί χρηματιστικούς παράγοντες...» (UQ, σ. 136, 137). «Ὁ λόγος πού ἐπισημαίνει κανεῖς τήν νεωτεριστική καί κοινωνική συμπεριφορά τῶν τεχνολογικά ἀναπτυνθέντων βιομηχανιῶν εἶναι, πάνω ἀπ' ὅλα, γιά νά ξεπεραστεῖ ἡ ἔννοια ἐνός ἀπλῶς ὀρθολογισμοῦ, πού ὑποτίθεται ὅτι εἶναι ὀρθολογισμός *στόχων* καί ὄχι (ὀρθολογισμός) *ἀξιών* καί πού ἰσχύει γιά ὅλες τίς κατηγορίες ἐπιχειρήσεων» (UQ, σ. 137).⁹

Ἐφ' αὐτοῦ λοιπόν ὁ Castells διακρίνει τίς παραπάνω τάσεις, παράγοντες καί περιορισμούς, ταξινομοῦντάς οἱ ἐπιχειρήσεις μέ βάση τρεῖς μεταβλητές (UQ, σ. 138-140). Τρεῖς τρόποι ἐγκατάστασης ἐξετάζονται ἐκ τῶν ὁποίων ἕνας ἀντιστοιχεῖ στόν κυρίαρχο ρόλο τῶν «κοινωνικῶν παραγόντων».

Στό θεωρητικό σχῆμα τοῦ Castells ἡ παραγωγή εἶναι μία *τεχνική διαδικασία* πού διαδραματίζεται *μέσα* στό *χώρο*. Οἱ ἐπιχειρήσεις ἐγκαθίστανται στό *χώρο* θεωρημένο ἀπό τόν συγγραφέα σάν δεδομένο προϋπάρχον περιβάλλον. Ὁ ἀναλυτικός νοῦς παρακολουθεῖ καί καταγράφει τή διαδικασία, ταξινομεῖ καί κατηγοροῦσε περιορισμούς, παράγοντες καί συμπεριφορές ἐγκατάστασης (locational behaviours). Δέν ὑπάρχει κατά τόν συγγραφέα σχέση τριβῆς καί σύγκρουσης ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τόν κοινωνικό (οἰκιστικό) *χώρο*. Ἀντίθετα ὑπάρχει μιά ἁρμονική διαδικασία ἐγκατάστασης τῶν ἐπιχειρήσεων στόν ἀντικειμενοποιημένο *χώρο*.

Ἐπ' αὐτοῦ, μάς λέει ὁ συγγραφέας, μιά νεωτεριστική συμπεριφορά πού συνεπάγεται «τήν ἀπόδοση ἀξίας στόν *χώρο* σάν τέτοιο». Τί ἀκριβῶς σημαίνει ἀπόδοση ἀξίας στό *χώρο*; Πῶς ἀκριβῶς συνδέονται τά συμβολικά στοιχεία τοῦ *χώρου* μέ τήν ὕλική πραγματικότητα τῆς παραγωγῆς τοῦ *χώρου*, μέ τά κολοσσιαῖα ποσά τῶν κρατικῶν δαπανῶν πού ἀπειροῦνται γιά τήν παραγωγή αὐτοῦ τοῦ *χώρου*, μέ τήν ἀντίληψη κεφαλαίων ἀπό ἄλλα σημεία ὅπου διαδραματίζεται μέ διαδικασία ὑποβάθμισης («de-valorigation») τοῦ *χώρου*;

Στά πλαίσια τοῦ κύριου θεωρητικοῦ πλαισίου πού προτείνει ὁ Castells, τό μέσο (media) γιά τήν κατανοήσιμη τῆς σχέσης *χώρος/παραγωγή* οὔτε κἄν λαμβάνει ὕπ' ὄψη τήν κρατική παρέμβαση καί τήν παραγωγή τοῦ *χώρου* μέσα ἀπ' αὐτήν τήν παρέμβαση: οἱ ἰδιωτικές πρωτοβουλίες καί πολιτικές πού ἀφοροῦν τήν ἐγκατάσταση (private locational policies) ἀναπτύσσονται μέσα σέ πολιτικό κενό. Οὔτε ἐξ ἄλλου λαμβάνει ὕπ' ὄψη του ὁ συγγραφέας τό θέμα τῆς κατανώλιψης τοῦ *χώρου* ἀπό τό (ἰδιωτικό) κεφάλαιο. Μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι ἡ ὁμογενοποίηση τοῦ *χώρου* εἶναι θέμα τοῦ ἀμεσου μέλλοντος: ἡ προβληματική τῆς κατανώλιψης/ἀντικατάστασης τοῦ (οἰκιστικοῦ) *χώρου* παρα-

9. Ὑπογραμμίσαις δικές μου.

γράφεται. Ἡ σχέση ἀνάμεσα στοὺς ἀνθρώπους καί τή φύση ἐμφανίζεται σά σχέση χωρίς ἐνδιάμεσο (α-ταξική). Ἡ σχέση ἀνάμεσα στό φυσικό καί τό κοινωνικό παρουσιάζεται σάν διάζευξη (disjunction) «Λειτουργικοί», «γεωγραφικοί», «φυσικοί», «συμβολικοί» καί «κοινωνικοί» παράγοντες τοποθετοῦνται περίεργα ὁ ἕνας πάνω στόν ἄλλο γιά νά φτιάξουν τήν ὁλότητα (τό σύνολο) τοῦ κοινωνικοῦ *χώρου*.

Ἡ θεωρητική ἀξία τῶν ἀναλύσεών του, μάς λέει ὁ συγγραφέας, ἔγκειται στό γεγονός ὅτι ἡ κοινωνική δομή *ἐξειδικεύεται σέ σχέση* μέ τά χαρακτηριστικά καί τῶν ἐπιχειρήσεων καί τοῦ *χώρου*. Ἴσως, Τό ἐρώτημα πού μπαίνει ἀμέσως, ὁμως, εἶναι *γιά ποιά κοινωνική δομή* μάς μιλάει; Γιά νά διαφανεῖ ἡ φύση τῆς κοινωνικῆς δομῆς πού καθορίζει τήν ἀνάλυση τοῦ Castells, πρέπει κανεῖς νά ἀντιπροτείνει ἕνα θεωρητικό πλαίσιο στό ὅποιο τό κεφάλαιο δέν εἶναι ταυτόσημο μέ τήν καπιταλιστική ἐπιχείρηση· ἡ παραγωγή σάν στοιχείο τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος στόν ΚΤΠ δέν εἶναι ταυτόσημο μέ τό συνολικό ἄθροισμα τῶν καπιταλιστικῶν ἐπιχειρήσεων, ὅποιαδήποτε καί ἂν εἶναι τά κριτήρια ταξινόμησής τους. Ἀκόμη περισσότερο πρέπει κανεῖς νά ἀντιπροτείνει ἕνα θεωρητικό πλαίσιο στό ὅποιο ἡ σχέση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο καί τόν κοινωνικό *χώρο* νά εἶναι *κοινωνικά* καί ὄχι *λειτουργικά* ἀντιθετική· κοινωνικά ἀντιφατική τόσο πρὶν ὅσο καί μετὰ τήν ἐκδῶληση τῆς «δυσλειτουργικότητας».

Ἀντίθετα, ἡ ἀνάλυση τοῦ Castells σχετικά μέ τήν ἄρθρωση τοῦ στοιχείου «παραγωγή» καί τοῦ οἰκιστικοῦ *χώρου* δέν εἶναι καθόλου κριτική καί δέν ξεπερνάει μιά ἄσκηση ταξινόμησης. Ἐξ ἄλλου, ἡ ἐννοιολογική σύλληψη τῶν οἰκιστικῶν προβλημάτων—στό ἐπίπεδο τῆς ἀναπαραγωγῆς τῶν μέσων παραγωγῆς— πού κάνει ὁ Castells, βασίζεται σέ μιά *ἐμπειρική καί ὑπό ὀρους παρατήρηση* («τό ὑψηλότερο κέρδος πού ἐξασφαλίζουν οἱ ἐπιχειρήσεις μέ τήν ἐγκατάσταση σ' ἕνα ἤδη διαμορφωμένο βιομηχανικό περιβάλλον ἐνός μεγάλου ἀστικοῦ κέντρου»), κάτι πού μπορεί νά ἰσχύει ἢ νά μὴ ἰσχύει, ἀνάλογα μέ τή συγκεκριμένη θέση καί τό συγκεκριμένο χρόνο. Ἡ πιθανότητα νά συμβαίνει τό ἀντίθετο ἀκριβῶς οὔτε κἄν λαμβάνεται ὑπ' ὄψη στά πλαίσια μιάς ἀχρονικής (timeless) ἄσκησης. Κι ὁμως εἶναι ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἐμπειρική παρατήρηση πού προτείνεται ὡς ἐξειδικευση τῆς κοινωνικῆς δομῆς στόν οἰκιστικό *χώρο* (ἠλῶδη) «ὁ καθορισμός τοῦ ἄστικοῦ συστήματος» ἀπό τήν κοινωνική δομή» (UQ, σ. 269, VTSPU, σ. 424). *Εἶναι ἀκριβῶς αὐτή ἡ ἐμπειρική διάγνωση τοῦ προβλήματος, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ ὑπερ-συγκέντρωση τῶν παραγωγικῶν μονάδων προκαλεῖ «δυσλειτουργικότητα» (disfunction) πού πλήττει ὀδιόποτη σχετίζεται μέ τήν παραγωγή καί ἐξασφαλίζει στόν Castells ἐπιφανειακή μόνο συνέπεια στό χαρακτηρισμό τοῦ σχεδιασμοῦ ὡς ρυθμιστικοῦ μηχανισμοῦ (αὐτῶν τῶν δυσλειτουργιῶν).*

3. χωρική δομή και ταξικές σχέσεις

Σ' αυτό το στάδιο θα αντιπαραβάλουμε την αντίληψη της κατοικίας ως προβλήματος στο επίπεδο της *άγορας*, στο επίπεδο δηλαδή της κυκλοφορίας των εμπορευμάτων και την αντίληψη της παραγωγής ως τεχνικής διαδικασίας που διαδραματίζεται σ' ένα *αντικειμενοποιημένο* περιβάλλον, με έννοιες που ενέχουν συσχετισμούς (relational concepts) και που είναι ικανές να αντανακλούν το ταξικό περιεχόμενο της δομής του οικιστικού χώρου. Οί συνέπειες της χρήσης αυτών των έννοιων γιά την έρμηνεία της επέμβασης του κράτους φαίνονται στη συνέχεια.

α) Ο κοινωνικός χώρος της παραγωγής

Η θεωρία έγκατάστασης βιομηχανικών μονάδων (industrial locational theory)—και ή ανάλυση του Castells—θεωρούν την επιχείρηση ως την κύρια αναλυτική μονάδα. Επί πλέον ό περιβάλλον οικιστικός χώρος θεωρείται εξωτερικός ως προς την επιχείρηση, ως συγχώνευση εξωτερικών οικονομιών (externalities), συμπεριλαμβανομένων και των οικονομιών της άσπικης συγκέντρωσης (agglomeration economies). Η έπιλογή αυτών των κατηγοριών δεν είναι χωρίς συνέπειες. Η επιχείρηση μπορεί να θεωρηθεί είτε σαν άπλη μονάδα παραγωγής ή σαν μία συγκεντρωμένη μορφή του κεφαλαίου. Επί πλέον ό περιβάλλον οικιστικός χώρος μπορεί να ειδωθεί σαν τεράστια παραγωγική δύναμη κοινωνικού χαρακτήρα και παράλληλα σαν τόπος της (κοινωνικής) άναπαραγωγής της έργατικής δύναμης.

Στήν πρώτη περίπτωση, όπου ή επιχείρηση (ή εξάτομικευμένες επιχειρήσεις) αποτελεί τή βάση της άνάλυσης, ή έξάρτηση του καπιταλιστή από τό άστικό συγκρότημα γιά τό σύνολο των όφελείων (useful effects), που του παρέχονται χωρίς επιβάρυνση, και τό κοινωνικό κόστος τό όποιο συνδέεται μέ τις μεταβολές της κατονομής της βιομηχανίας στο χώρο, άπαλλάσσονται από τόν προβληματικό τούσ χαρακτήρα. Αυτό συμβαίνει γιατί γίνεται μία άφαιρηση από τούσ θεσμοποιημένους νόμους της έλεύθερης επιχείρησης (free enterprise) που λειτουργούν πάνω άπ' τό επίπεδο τών άτόμων (π.χ. της επιχείρησης του καπιταλιστή κτλ.). Έπίσης, αυτό συμβαίνει, γιατί μία κοινωνική σχέση παρουσιάζεται σαν σχέση μεταξύ άντικειμένων.

Στή δεύτερη περίπτωση, συγκεντρώνοντας τήν έμφαση στο *κεφάλαιο άπ' τή* μία μεριά, και τόν κοινωνικό χαρακτήρα του χώρου άπ' τήν άλλη, ή άνάλυση μετατίθεται από τή θεώρηση άτόμων στη θεώρηση τάξεων και, συνεπώς, θέτει υπό άμφισβήτηση αυτούς άκριβδς τούσ νόμους. Παράλληλα, ή σχέση άνάμεσα στην επιχείρηση (ένα άντικείμενο) και τόν άντικειμενοποιημένο χώρο χάνει τόν φυσιοκρατικό χαρακτήρα

πού ή πρώτη προσέγγιση τής άποδίδει και μεταβάλλεται σε σχέση κοινωνική. Αυτή ή διαδικασία τής άποφυσικοποίησης (de-naturalization) είναι άποτέλεσμα μιάς προσέγγισης, όπου ή κριτική και ή γνωστική λειτουργία είναι ένσωματωμένες ή μία στην άλλη.

Η αύξηση του ποσοστού του κέρδους, δηλαδή ή αύξηση τής παραγωγικότητας τής έργασίας, ή/και ή μείωση του κόστους άναπαραγωγής τής έργατικής δύναμης, μπορεί να βασισθεί είτε σε ιδιωτική πρωτοβουλία μέσα στα πλαίσια του συγκεκριμένου έργοστασίου (τεχνική βελτίωση, περιορισμός τών μισθών κτλ.), είτε σε άναζήτητη καταλλήλων έξωτερικών συνθηκών. Αυτές οί συνθήκες μπορεί να παίρουν τή μορφή ύποδομής ένσωματωμένης στο χώρο μιάς πόλης ή μιάς περιφέρειας, ή μπορεί να παίρουν τή μορφή κρατικής έπιδόησης του ιδιωτικού κέρδους, ή όποια μερικές φορές μπορεί να άναφέρεται σε συγκεκριμένο τόπο (π.χ. κίνητρα περιφερειακής ανάπτυξης). Ένώ ό οικιστικός χώρος άποτελεί έν γένει τή έπιθετική παραγωγική δύναμη κοινωνικού χαρακτήρα, σε μία δομένη χρονική στιγμή, όρισμένες περιοχές μπορεί να παρέχουν μεγαλύτερη δυνατότητα γιά τή μεταλλαγή μέρους του ιδιωτικού κόστους σε κοινωνικό κόστος, και έπομένως όρισμένες περιοχές συνιστούν «ένα προσφορότερο περιβάλλον» άπ' τή σκοπία τής ιδιωτικής επιχείρησης. Έτσι, ό διαφοροποιημένος χώρος εισάγει μία πρόσθετη διάσταση στην άνιση άνάπτυξη τών διαφόρων κλάδων και τωμένων τής βιομηχανίας. Ο *κοινωνικός χώρος της παραγωγής* μεταβάλλεται από περιοχή σε περιοχή τόσο άπ' τήν άποψη του συνολικού σταθερού κεφαλαίου (fixed capital) *ένσωματωμένου* στα συλλογικά μέσα παραγωγής και κατανάλωσης, όσο και άπ' τήν άποψη τής όργάνωσης του χώρου και έπομένως τής άξίας χρήσης τήν όποια τά μέσα αυτά μπορούν να άποδώσουν.

β) Άξία χρήσης, άνταλλακτική άξία, χώρος και κρατική επέμβαση

Η κατοικία συνιστά άξία χρήσης γι' αυτούς που τή χρησιμοποιούν και άνταλλακτική άξία γιά τή βιομηχανία κατασκευών. Μετά τήν παραγωγή τής είναι μέσο συμμετοχής στην ιδιοποίηση τής υπεραξίας τόσο γιά τόν ιδιοκτήτη τής γής, όσο και γιά τό κεφάλαιο που χρησιμοποιείται γιά τήν κυκλοφορία του έμπορεύματος αυτου. Έπί πλέον, από τήν άποψη τών ιδιοκτητών τής γής, και από τήν άποψη του κεφαλαίου που επενδύεται γιά τήν κατασκευή τής, τό έμπόρευμα κατοικία δεν είναι παρά μόνον ένα άνάμεσα σε πολλά άλλα έμπορεύματα που έξαρτώνται από τή διαθεσιμότητα τής γής γιά τήν *πραγματοποίησή* τους και που συνεπάγονται διαφορετικά ποσοστά κέρδους γιά τό κεφάλαιο τό όποιο επενδύεται γιά τήν παραγωγή τους.

Τό κόστος τής κατοικίας (δπως ένα βασικό μέρος

του κόστους άναπαραγωγής) ύπεισέρχεται στον προσδιορισμό της αξίας της εργατικής δύναμης για τό βιομηχανικό κεφάλαιο, και με αυτό τον τρόπο αντιστοιχεί σε όρισμένη άνταλλακτική άξία. Στο βαθμό που ή κατοικία είναι άξία χρήσης, μόνον έφ' όσον βρίσκεται σε όρισμένη άπόσταση από τόν τόπο εργασίας, μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι έχει άπόσταση διττή: ότι είναι μέρος του «χώρου ζωής» (άξία χρήσης) και συγχρόνως μέρος του «χώρου παραγωγής». Με τή δεύτερη μορφή της ή κατοικία ύπεισέρχεται στη σχέση κεφάλαιο/έργασία αλλά επίσης και στις σχέσεις άνάμεσα στά διάφορα κεφάλαια (κατανομή της υπεραξίας), άφου διαφορετικές περιοχές (δηλαδή διαφορετικοί χώροι παραγωγής) άντιστοιχούν σε διαφορετικό κόστος κατοικίας σε μία δοσμένη περίοδο.

Μέ τήν αυξανόμενη κοινωνικοποίηση του κόστους άναπαραγωγής, τό ζήτημα του *πραγματικού μισθού* (δηλαδή του ρηγματικού μισθού σύν τόν κοινωνικό μισθό, που άντιστοιχεί στις συγκεκριμένες κατά τόπους συνθήκες άναπαραγωγής), και της *διακίμωσής του από περιοχή σε περιοχή* καθώς και ό ρόλος του κράτους σ' αυτήν τήν περίπτωση, άποκτούν αυξανόμενη σπουδαιότητα. Μ' αυτήν τήν έννοια τουλάχιστο τό πρόβλημα της πόλης δέν μπορεί με κανένα τρόπο νά άποσυνδεθεί άπ' τό περιφερειακό πρόβλημα όπως προτείνει ό Castells. Άλλ' άπ' τή σκοπιά της κοινωνικής κριτικής, τό σημαντικό έρώτημα είναι τό κατά πόσο ή κρατική παρέμβαση στην κατοικία μεροληπτεί ύπέρ τών βιομηχανιών αίχμής και τών βιομηχανικά άνεπτυγμένων περιοχών. Με άλλα λόγια, κατά πόσο ή άνιση άνάπτυξη του χώρου ζωής άντανάλλά τή διάταξη της άνισόμερης άνάπτυξης (τομέων, βιομηχανιών, περιοχών), που είναι *άποτέλεσμα της κρατικής επέμβασης*.

Στό βαθμό που ένα μέρος του κόστους της κατοικίας είναι γεωπρόσοδο, όπως άντιστοιχεί σε όρισμένες (πλεονεκτικές) τοποθεσίες, τό ζήτημα της κατοικίας άποτελεί ένα τομέα άντιτιθεμένων συμφερόντων άνάμεσα στό κεφάλαιο που τροφοδοτεί τήν κυκλοφορία της κατοικίας και γενικότερα τήν κυκλοφορία τών άκινήτων και τήν έγγεια ιδιοκτησία άπ' τό ένα μέρος και τό βιομηχανικό κεφάλαιο άπ' τό άλλο τόσο σε περιφερειακό όσο και σε δια-περιφερειακό επίπεδο. Θά μπορούσε κανείς νά προτείνει, για παράδειγμα, ότι ένα άπ' τούς οικονομικούς παράγοντες που όδήγησε στην έξοδο της βιομηχανίας άπ' τά μεγάλα άστικά κέντρα (conurbations) ήταν τά αυξημένα έξοδα άναπαραγωγής, συμπεριλαμβανομένης και της αυξημένης γεωπροσόδου της σχετικής με τήν κατοικία.¹⁰

Όποιοιδήποτε κι άν είναι οι (προτεινόμενοι) «στό-

χοι» της επέμβασης του κράτους στην οικιστική δομή, υπάρχουν, άναπόφευκτα, συνέπειες και στό επίπεδο της αξίας χρήσης και στό επίπεδο της άνταλλακτικής αξίας, πράγμα που όφειλεται άφ' ενός τόν κοινωνικό χαρακτήρα του χώρου, και άφ' έτέρου στό γεγονός ότι υπάρχει άτομική ιδιοκτησία γής και άκινήτων. Ό θεωρητικό στόχος μας έδώ είναι νά δείξουμε ποιό είναι τό ταξικό περιεχόμενο αυτής της επέμβασης, δηλαδή νά διακρίνουμε τίς επιπτώσεις της πάνω στά άντικειμενικά συμφέροντα τών τάξεων που ύπεισέρχονται στό πρόβλημα, σε μία δεδομένη χρονική στιγμή.

Τό κοινό σημείο άνάμεσα στην άνάλυση του Castells και στις αναλύσεις τών κρατικών ιδεολόγων είναι ότι και οι δύο θεωρούν σά δεδομένο ότι ή κριτική επέμβαση άποσκοπεί πάντοτε στό νά επηρεάσει τήν άξία χρήσης του χώρου.¹¹ πράγμα που πολλές φορές άπαιτεί σάν προϋπόθεση επέμβασεις στό επίπεδο της άνταλλακτικής αξίας. Άν αυτή ή προσέγγιση είναι κατανοητή όσον άφορά τή συλλογιστική τών κρατικών παραγόντων, είναι άπαράδεκτη άπ' τήν άποψη της θεωρητικής κριτικής, γιατί προϋποθέτει *άναστροφή του θεωρητικού στόχου, άφου παραδέχεται σάν άξίωμα αυτό άκριβώς που όφειλε νά άποδείξει*.

Οι όροι με τούς όποιους ό Castells συλλαμβάνει και περιγράφει «τά προβλήματα» είναι ιδεολογικοί (δηλαδή μειοδοτικοί) φορισμένοι με τήν έννοια ότι προϋποθέτουν και άντανάκλουν τήν άντίληψη της κρατικής επέμβασης ως *μέσου επίλυσης προβλημάτων*. Άπ' τή στιγμή που όι συνθήκες κάτω από τίς όποιές τό κράτος επέμβαίνει περιγράφονται με τούς παραπάνω όρους, αυτή ή άντίληψη (που στην πραγματικότητα δέν είναι παρά μία υπόθεση) μεταβάλλεται σε αυτο-εκπληρούμενη προφητία. Και όμως υπάρχει μία διαρκώς αυξανόμενη συνειδητοποίηση στην Άγγλία ότι, στη μεταπολεμική περίοδο, ή επέμβαση του κράτους στόν οικιστικό τομέα βασίστηκε περισσότερο στην πρόβλεψη και λιγότερο στην άντίδραση (και ρύθμιση) τών χωροταξικών άπαιτήσεων του βιομηχανικού κεφαλαίου (Cullingworth, 1972). Τό ταξικό περιεχόμενο αυτής της ιστορικά νεωτεριστικής μορφής επέμβασης μένει νά *διερευνηθεί*. Όσπου νά γίνει ή διερεύνηση αυτή, είναι άπαραίτητο νά μιλάει κανείς για τίς συνθήκες που προκαλούν τήν επέμβαση του κράτους και νά κινείται πρós τήν άνάπτυξη εργαλειών για τή θεωρητική όριοθέτηση αυτών τών συνθηκών (δηλαδή της ταξικής πάλης στό σύνολό της). Άπ' τή στιγμή που ξεπερνάμε τόν έμπειρισμό, γίνεται άμέσως φανερό ότι ό ρόλος του κράτους άποτελεί μεγάλο και σημαντικό πεδίο διερεύνησης και άντικείμενο συγκεκριμένης ιστορικής άνάλυσης: ότι επίσης τό άντικείμενο της γνώσης, τό κοινωνικό δηλαδή περιεχόμενο

10. Η πρόταση αυτή έχει μόνο επεξηγηματικό σκοπό σ' αυτό τό στάδιο· δέν παρουσιάζεται δηλαδή σάν υπόθεση, άφου ή μορφοποίηση μιας υπόθεσης θά είναι πραγματικό νόημα μόνον άν λάβει άν' όψη όλους τούς σχετικούς παράγοντες και τά συμφέροντα.

11. Βλέπε π.χ. τίς μεταφορές του Castells «μυτιλιάρισμα», «δυσλειτουργικότητα».

της επέμβασης, πρέπει να κατακτηθεί ως αποτέλεσμα της ανάλυσης και όχι να δηλωθεί αξιωματικά, και ότι τέλος το σημείο εκκίνησης για μία τέτοια ανάλυση δεν μπορεί να είναι άλλο από την προσπάθεια καθορισμού των ταξικών σχέσεων στο επίπεδο του χώρου.

Ο σχεδιασμός στην περιφέρεια του Λονδίνου

Όπως σωστά προτείνει ο ίδιος ο Castells, η υπεροχή ενός θεωρητικού σχήματος σε σύγκριση με άλλα, δεν είναι καθόλου αυτόδηλη· αντίθετα, είναι συνάρτηση της αξιωματικής δυνατότητάς του να ερμηνεύει συγκεκριμένες ιστορικές διαδικασίες. Με βάση το σκεπτικό αυτό θα εξετάσουμε τώρα τη μελέτη του Castells που αναφέρεται στα οικιστικά προβλήματα στο Λονδίνο της μεταπολεμικής περιόδου και στο κοινωνικό περιεχόμενο του σχεδιασμού στην περιοχή αυτή. Παράλληλα, θα έχουμε την ευκαιρία να προβούμε στην κριτική ανάλυση των συνθηκών και περιορισμών που ο Castells θεωρεί ότι προσδιορίζουν τα πλαίσια άσκησης του σχεδιασμού.

Σύμφωνα με τον συγγραφέα, τα οικιστικά προβλήματα στο Λονδίνο της μεταπολεμικής περιόδου ήταν κατά κύριο λόγο αποτέλεσμα της υπερβολικής συγκέντρωσης της βιομηχανίας στα πλαίσια «της τεχνικής και οικονομικής εξέλιξης του Βρετανικού Καπιταλισμού και της γνωστής διαδικασίας διαμόρφωσης των μητροπολιτικών περιφερειών» (UQ, σ. 277). Έτσι, τό άτομικό συμφέρον της κάθε επιχείρησης που προσπαθούσε να μεγιστοποιήσει τά κέρδη της έρχοτανε σε αντίθεση με την ισοροπία του συνόλου, με την έννοια ότι μίας τέτοιας κλίμακας συγκέντρωσης δραστηριοτήτων στο χώρο «... συνεπάγεται μία δολόκληρη σειρά από αντιθέσεις μέσα στο οικιστικό σύστημα» (UQ, σ. 278). Τό επίκεντρο αυτών των αντιθέσεων ήταν ή επιταχυνόμενη συγκέντρωση εργατικής δύναμης στη μητρόπολη και ή άδυναμία του ιδιωτικού κεφαλαίου να ανταποκριθεί στη ζήτηση κατοικίας.¹²

Πολύ συνοπτικά ή εξέγησηση που δίνα ο Castells για τά μεταπολεμικά μέτρα οικιστικής πολιτικής είναι ή ακόλουθη: μία αποτελεσματική αναδιοργάνωση της περιοχής δεν θά μπορούσε παρά να βασίζεται στην εφαρμογή μίας ουσιαστικής πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης με άνακατανομή του πληθυσμού και τών δραστηριοτήτων (VSTPU, 430, UQ, σ. 280). Μία επέμβαση τέτοιας μορφής όμως, αντιμετώπιζε τούς γνωστούς περιορισμούς, αφού προϋπέθετε δραστηκή επέμβαση στο επίπεδο της παραγωγής. Η άδυναμία του κράτους να επηρεάσει δραστηκά τό σύνολο της κίνησης τών δευτερογενών δραστηριοτήτων και κατά συνέπεια τό σύνολο του οικιστικού συστήματος είναι, σύμφωνα με τόν συγγραφέα, ή έκφραση ενός θεμελια-

κού νόμου του καπιταλιστικού οικιστικού σχεδιασμού (UQ, σ. 281). Κάτω απ' αυτές τίς συνθήκες και έν όψει της μειωμένης αποτελεσματικότητας τών μέτρων που πάρθηκαν,¹³ ή κίνηση τών δευτερογενών δραστηριοτήτων (και μαζί μ' αυτή τά οικιστικά προβλήματα του Λονδίνου) παρέμειναν άνεπηρέαστα από την επέμβαση του κράτους (UQ, σ. 281-283).

Στή σφαίρα της κατανάλωσης, έξ άλλου, αποτελεσματική κρατική επέμβαση ήταν δυνατή, αφού επρόκειτο για άλλη διευρύνηση του ρόλου που τό κράτος είχε ήδη στον τομέα αυτό (UQ, σ. 350). Ό άποφασιστικός παράγοντας πάντως ήταν ή πολιτική συγκυρία: δηλαδή ή κοινωνική πίεση της εργατικής τάξης (και ή έκλογική νίκη του Έργατικού Κόμματος—UQ, σ. 280).

Η κατάσταση αυτή ισχύει κατά τόν συγγραφέα και γενικότερα: ή κρατική επέμβαση στη σφαίρα της κατανάλωσης (συμπεριλαμβανομένης και της κατανάλωσης κατοικίας) ακόλουθει τήν κοινωνική εκπόνηση του προβλήματος και βρίσκεται σε άμεση εξάρτηση από τήν πολιτική συγκυρία και τήν κοινωνική πίεση που ασκείται από τήν εργατική τάξη (UQ, σ. 269-270, UQ, σ. 159).

Η παραπάνω ανάλυση έμπεριέχει σοβαρές θεωρητικές αδυναμίες, αλλά και δεν έπιβεβαιώνεται από τά υπάρχοντα έμπειρικά δεδομένα:

1. Η θέση σύμφωνα με τήν όποια ή εδρύτερη περιοχή του Λονδίνου της μεταπολεμικής περιόδου εξακολούθησε να άσκει έλξη για τί βιομηχανία (με τήν έννοια ότι εξακολούθησε να προσφέρει τίς έξωτερικές συνθήκες για τί μεγιστοποίηση του κέρδους) άποτελεί άθμεμειωτή διαβεβαίωση. Μία θεωρητική ανάλυση, στοιχειώδους αξιοπιστίας, θά έπρεπε να τοποθετεί τό πρόβλημα και να παρέχει μεθόδους για τήν έμπειρική θεμελίωση ή τήν απόρριψη της σχετικής υπόθεσης.

2. (α) Είνα θεωρητικά άβάσιμο να μιλάει κανείς για τήν άδυναμία του κράτους να επηρεάσει τί διακίνηση και έγκατάσταση τών δευτερογενών δραστηριοτήτων. (β) Στο παρελθόν και μέχρι σήμερα, διαφόρων μορφών παρεμβατικά μέσα έπηρεάζαν και επηρεάζουν τίς έξωτερικές συνθήκες της παραγωγής για μεγάλο διάστημα πριν και μετά από τήν εισαγωγή ειδικών ρυθμιστικών μέσων (όπως είναι τά πιστοποιητικά Βιομηχανικής Ανάπτυξης—IDC'S—και τά κίνητρα περιφερειακής ανάπτυξης). (γ) Μέ τήν έμπειρική προσέγγιση που υιοθετεί ό συγγραφέας οδηγείται στο να διαχωρίζει τά ρυθμιστικά μέσα, τά όποια έχουν άμεση επίδραση στη μετακίνηση (location, relocation) της βιομηχανίας, από τό σύνολο τών μέτρων τά όποια επηρεάζουν τίς έξωτερικές συνθήκες της αξιοποίησης του κεφαλαίου (προγράμματα συλλογικής κατανάλωσης

12. Για τό σύνολο τών αντιθέσεων βλέπε τό διάγραμμα UQ, σελ. 279.

13. Έδώ ό συγγραφέας αναφέρεται κυρίως στο JDC και σε κίνητρα που άφορούν τήν περιφερειακή πολιτική.

καί παροχῆ συλλογικῶν παραγωγικῶν μέσων), καί κατὰ συνέπεια ἐπιρραΐζουν ἐπίσης τίς ἐπιλογές ἐγκατάστασης. (δ) Ἡ ἀποτελεσματικότης καί τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενον τῶν μέτρων τῆς πρώτης κατηγορίας μπορεῖ νὰ διερευνηθεῖ καί νὰ θεμελιωθεῖ μόνο ἂν αὐτὰ ἐξεταστοῦν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ μέτρα τῆς δευτέρας κατηγορίας· μ' ἄλλα λόγια, μόνο ἂν ἐξεταστῆι στὸ σύνολό του ὁ ρόλος τοῦ κράτους στὴν ὀργάνωση τοῦ χώρου τῆς παραγωγῆς. Ἀντίθετα, ὁ συγγραφέας ἀποφασίζει νὰ ἐξετάσει τὴ σχέση χώρου/παραγωγῆς σάν διαδικασίαν μὴ πολιτικὴ (βλέπε Μέρος 2) καί σ' ἓνα ἐπόμενο στάδιον νὰ ἐμφανίσει τὴν εἰσαγωγή συγκεκριμένων ρυθμιστικῶν μέτρων, σάν ν' ἀκολουθεῖ ἓνα κενὸ ἀπὸ κρατικὰς ἐπεμβάσεις ἄλλων μορφῶν, καί νὰ ὀρίσει αὐθαίρετα τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενον αὐτῶν τῶν μέτρων.

3. Ἡ θέση τοῦ συγγραφέα σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους στὸν τομέα τῆς κατοικίας εἶναι ἄμεση συνέπεια τῆς κοινωνικῆς πίεσης (καί ὅτι πάντοτε ἔπεται τῆς κοινωνικῆς ἔκφρασης τοῦ προβλήματος) εἶναι ἐπίσης ἀμφισβητήσιμη. Ἐναμφίβολα οἱ πολιτικοὶ ἄγῶνες τῶν καταπιεζομένων τάξεων ὀδηγοῦν ἐν γένει σὲ ὑποχωρήσεις τῆς ἀρχουσας τάξης, τόσο στὸν τομέα τῆς κατοικίας, ὅσο καί σὲ ἄλλους τομείς. Αὐτὸ ὅμως δέν σημαίνει ὅτι μπορεί κανεὶς νὰ υποστηρίξει σὲ βάση θεωρητικῆς ἢ ἐμπειρικῆς ὅτι ἡ κρατικὴ ἐπέμβαση στὴν κατοικία, οἱ αὐθόμοιότητες τῆς καί οἱ συγκεκριμένες μορφές μὲ τίς ὁποῖες ἐμφανίζεται, ἀνταντακλοῦν τὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς πίεσης. Δέν σημαίνει, ἐπίσης, ὅτι ὁ ρόλος τῶν ἐπιμέρους κεφαλαίων καί τῶν ἀντιστοιχῶν συμφερόντων (σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ τὸ γενικὸ συμφέρον τῆς ἀρχουσας τάξης καί τῆς δομικῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ τρόπου παραγωγῆς) μποροῦν νὰ μείνουν ἔξω ἀπ' τὸ ἀναλυτικὸ πλαίσιο.

Τὸ ζήτημα τῆς ἰκανοποιητικῆς ἐξήγησης τῆς κρατικῆς ἐπέμβασης στὴν κατοικία θά ἦταν καθαρὰ ἀκαδημαϊκὸ ἂν αὐτὴ ἡ ἐπέμβαση δέν ἦταν κοινωνικά προβληματικὴ ἂν ἡ κατοικία δέν ἀποτελοῦσε τὸ αἰώνιο πρόβλημα τόσο μετὰ τὴν εἰσαγωγή τῆς κρατικῆς ἐπέμβασης, ὅσο καί πρὶν ἀπ' αὐτὴ· ἂν δέν ἀντιμετωπίζαμε τὴν ἀποκαλούμενη ἀνεπάρκεια τῶν μέσων ἐπέμβασης νὰ ἐπιλύσουν τὸ πρόβλημα.

Εἶναι ἀνάγκη λοιπὸν νὰ συλλάβουμε θεωρητικὰ τοὺς μηχανισμοὺς μὲ τοὺς ὁποίους ἡ ἀξία χρήσης τοῦ χώρου ὑποτάσσεται στὴν παραγωγή καί στὴν πραγματοποίηση τῆς ὑπεραξίας (Μέρος 3), κατὰ συνέπεια σὲ ἐπὶ μέρους ταξικὰ συμφέροντα. Εἶναι ἀνάγκη ἐπίσης νὰ ἐρευνησοῦμε καί τὸ ρόλο τοῦ κράτους σὲ σχέση μὲ τοὺς μηχανισμοὺς αὐτοὺς.

4. Ἀντίθετα ἀπ' ὅ, τι μᾶς διαβεβαιώνει ὁ Castells γιὰ τὴν ἀδυναμία τοῦ κράτους νὰ ἐπιρραΐσει τὴν κίνηση τῆς βιομηχανίας καί ἐπομένως τὸ σύνολο τοῦ οἰκιστικοῦ συστήματος, εἶναι σήμερα καλὰ θεμελιωμένο ὅτι στὴν περίοδον γιὰ τὴν ὁποία μιλάει ἔχουν συμβεῖ

βαθεῖς μεταβολές στὴν κατανομὴ τῆς βιομηχανίας στὸν χώρο, ποὺ περιλαμβάνουν μεταξύ ἄλλων σημαντικὴ ἐξοδὸ τῆς βιομηχανίας ἀπὸ τὰ παλιότερα μέρη τῶν μεγάλων ἀστικῶν κέντρων (conurbations), ὅπως τὸ Λονδίνο. Ἐπιπλέον, εἶναι εὐρύτητα ἀποδοτικὸ ὅτι οἱ παραπάνω ἐπεμβάσεις εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα τὴ διαφοροποίηση τοῦ κοινωνικοῦ χώρου τῆς παραγωγῆς.¹⁴ Αὐτὸ ποὺ μένει νὰ ἀναλυθεῖ συστηματικὰ εἶναι οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν ἀλλαγῶν στὰ ἀντικειμενικὰ συμφέροντα τῶν κοινωνικῶν τάξεων (καί κοινωνικῶν μερίδων). Ἡ προσέγγιση τοῦ Castells δέν ἔχει τίποτα νὰ προσφέρει πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, γιὰ δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ μᾶς διαβεβαιώνει ὅτι πράγματι ἔγινε κάποια ρύθμιση (περιορισμένη καί ἑμμεση) μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἐξασφαλίσει τὰ συμφέροντα τῆς ἀρχουσας τάξης καί τὴν ἀναπαραγωγὴ τοῦ τρόπου παραγωγῆς. Ἡ ἀναλυτικὴ ἀξία τέτοιων διαβεβαιωτικῶν γενικεύσεων εἶναι ἐλάχιστη· μπορεί κανεὶς μάλιστα νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτι ἡ ἀξία τους εἶναι ἀρνητικὴ μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὑποβαθμίζουν τὴ γνωστικὴ, ἀναλυτικὴ δυνατότητα τῆς μαρξιστικῆς μεθόδου. Συχνά στίς ἀναλύσεις τοῦ Castells βλέπομε παρατηρήσεις, οὐσιαστικὰ ἐμπειρικὰ καί ἱστορικὰ συγκεκριμένες, νὰ ὑψώνουν στὸ ἐπίπεδο γενικῶν ἐπαγωγικῶν νόμων. Τὸ θεωρητικὸ ποῦ σχῆμα ὀδηγεῖ σὲ μιὰ ταυτολογικὴ ἀνάγνωση τῆς πραγματικότητας, γιὰτί ἀντὶ νὰ διαμορφώσει θεωρητικὰς ἐρωτήσεις προτείνει ἡδὴ τίς ἀπαντήσεις τους.

4. τὸ «ἀστικὸ σύστημα» καί ὁ τρόπος παραγωγῆς στὸ θεωρητικὸ σχῆμα τοῦ Castells

Τὸ εἴρωτμα σχετικὰ μὲ τὸ βαθμὸ ἀυτονομίας τοῦ «ἀστικοῦ συστήματος» ἀπὸ τὸ σύστημα παραγωγῆς καί τὴν κοινωνικὴ δομὴ ἔχει ἡδὴ θεθεῖ (Lebas 1977). Κατὰ τὸν Castells, τὸ ἀστικὸ σύστημα ἀρθρώνεται μὲ (α) τὴν εὐρύτερη κοινωνικὴ δομὴ μέσο τῆς ἔνταξης τῶν ἀστικῶν παραγόντων στὸ σύστημα τῶν θέσεων τῆς κοινωνικῆς δομῆς καί ἐπίσης στίς σχέσεις ἀνάμεσα στίς θέσεις...» (UQ, σ. 263-265), (β) τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση ποὺ κατὰ τὸν συγγραφέα σημαίνει «ἱστορικὰ καθορισμένους κοινωνικὰς μορφές, ποὺ πηγαίνουν ἀπὸ τὴν ἐνσωμάτωση δομῶν καί πρακτικῶν σ' ἓνα τομέα τοῦ πραγματικοῦ: αὐτὸ ποὺ ἀποκαλεῖται ἐπίπτωση τῆς συγκυρίας» (UQ, σ. 262). Ἐνῶ ἡ ἄρθρωση τοῦ «ἀστικοῦ συστήματος» μὲ τὴν κοινωνικὴ δομὴ δέν συνεπάγεται καμίας μορφῆς ἰδιαιτερότητα γιὰ τὸ πρῶτο, ἡ ἄρθρωσή του μὲ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση συνεπάγεται ἰδιαιτερότητα γιὰ τὸ «ἀστικὸ σύστημα» μὲ τὴν ἔννοια ὅτι ὁ συγγραφέας θεωρεῖ σάν σχετικὰς τίς ἐξῆς τρεῖς ἀπόψεις τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης: (α) οἰκολο-

14. Π.χ. οἱ διαφορὲς στὴν ἀναγωνιστικότητα τῶν περιοχῶν νὰ προσελκύουν τὴ βιομηχανία. Βλ. Weatheritt καί Lovett (1976), Scott (1976).

γικές μορφές, (β) *κοινωνική διαστρωμάτωση* (κατανομή του προϊόντος ανάμεσα στους φορείς) και (γ) σύστημα οργάνωσης (UQ, σ. 265).

Ο ρόλος της οργάνωσης, προτείνει ο Castells, μπορεί να κατανοηθεί μόνο αν θεωρήσουμε «τη διάρθρωση των πρακτικών μέσα στο σύστημα των παραγόντων» (UQ, σ. 265).

«Το πεδίο των άστικων πρακτικων αποτελει σύστημα, πραγματώνει και εκδηλώνει συγχρόνως τούς δομικούς νόμους του συστήματος, της άναπαραγωγής του, της μεταμόρφωσής του, της οργάνωσής του και τών αντιθέσεών του» (UQ, σ. 266).

Εξετάζοντας τις προτάσεις του Castells σχετικά με την πραγμάτωση και εκδήλωση των νόμων και αντιθέσεων του τρόπου παραγωγής, θά μπορούσε κανείς να προσδιορίσει τόν ειδικό χαρακτήρα του «*άστικού συστήματος*» πέρα από τό χαρακτηριστικό του χώρου που εισάγει ό συγγραφίας στον όρισμό του (UQ, σ. 237) και τήν ιδιαιτερότητα πού του προσδίδει ό συγκεκριμένος τρόπος άρθρωσης με τήν κοινωνική οργάνωση:

1. «Οί κανόνες λειτουργίας του «άστικού συστήματος» είναι εύκολο να προσδιοριστούν, γιατί δέν είναι τίποτε άλλο από ειδική έκφραση των γενικων κανόνων του τρόπου παραγωγής. Έτσι λοιπόν, στον καπιταλισμό τό άστικό σύστημα είναι ένα σύστημα με κυρίαρχα στοιχεία και σχέσεις: Στο επίπεδο των στοιχείων κυρίαρχο είναι τό στοιχείο Π (μέσα παραγωγής) και τό επίπεδο των σχέσεων ή σχέση ιδιοκτησίας...» (UQ, σ. 241).

2. «Η οικιστική προβληματική κινείται άνάμεσα σε δύο βασικούς πόλους: Τό στοιχείο Κ (Κατανάλωση) στο επίπεδο των σχέσεων ιδιοκτησίας και τό στοιχείο Π στο επίπεδο των σχέσεων πραγματικής ιδιοποίησης». (UQ, σ. 270).

3. Οί οικιστικές αντιθέσεις δέν άπτονται των θεμελιακων νόμων του τρόπου παραγωγής (UQ, σ. 433). Τό «άστικό σύστημα» δέν φθάνει τό πλήρες έννοιολογικό του περιεχόμενο παρά μόνο όταν ξεκαθαριστούν οι νόμοι και αντιθέσεις του τρόπου παραγωγής και ή ιδιαιτερότητα τους στά πλαίσια του άστικού χώρου (Urban/spatial context). Έτσι τό «άστικό σύστημα» μπορεί να αποτελει ένα διαφορετικό κάθε φορά θεωρητικό έργαλειο. Όσον άφορά τήν έργασία του συγγραφέα *The Urban Question*, όπου οι νόμοι και αντιθέσεις είναι αυτές που άναφέραμε παραπάνω, μπορούμε να παρατηρήσουμε τά εξής:

1. α. Τό «άστικό σύστημα» συνδέεται εκεί με τόν τρόπο παραγωγής μόνον στο βαθμό που τό τελευταίο συνεπάγεται σχέσεις κατανομής και κοινωνικές τάξεις βασισμένες στην κατανομή.
- β. Τό γεγονός ότι ό συγγραφίας συνδέει (ρητορικά) τά προβλήματα της πόλης (The Urban) με τήν άναπαραγωγή της έργατικής δύναμης δέν φτάνει γιά να διαφοροποιήσει τήν προβληματική του από

τή γνωστή προβληματική (βλέπε Ιο μέρος) των κοινωνικων τάξεων που όρίζονται με βάση τήν κατανομή.¹⁵

2. «Η κυριαρχία της παραγωγής νοείται σαν κυριαρχία λειτουργική/χωρική (functional/spatial). Έννοιολογικά, δέν έχει σχέση με τήν κυριαρχία της παραγωγής, όπως αυτή νοείται στο μαρξιστικό σχήμα (νόμος της άξιας, διάσταση άνάμεσα στην παραγωγή και τήν κατανάλωση, προτεραιότητα της καπιταλιστικής συσσώρευσης πάνω στις κοινωνικές άνάγκες).
3. Έτσι λοιπόν σύμφωνα με τόν Castells, «*τό άστικό σύστημα*» είναι αυτόνομο από τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής α) στο βαθμό που τό τελευταίο βασίζεται στις σχέσεις παραγωγής και όχι στις σχέσεις κατανομής, β) στο βαθμό που οι νόμοι της λειτουργίας του Καπιταλιστικού Τρόπου Παραγωγής (ΚΠΠ) άπορρέουν κατά κύριο λόγο από τήν παραγωγή και γ) στο βαθμό που ή μαρξιστική έννοια της κυριαρχίας της παραγωγής υποβαθμίζεται κατά αυθαίρετο τρόπο, σε μία λειτουργική/χωρική μεταφορά.

Παρ' όλες αυτές τις παρατηρήσεις εξακολουθεί ως ένα βαθμό να μπεινιέ τό έρώτημα γιά ή παραπάνω θεωρητική θέση δέν μπορεί να γίνει άποδεκτή. «Η άπάντηση στο έρώτημα αυτό είναι πολύ σημαντική γιατί άπαιτεί τήν εξέταση της μεθοδολογίας, ή όποία οδηγεί σ' αυτή τή θέση.

«Η θεωρητική προσέγγιση του Castells στα προβλήματα της πόλης (the urban questions) άκολουθεί τρία διαδοχικά επίπεδα: Στο πρώτο επίπεδο και κάτω από τόν τίτλο τά στοιχεία της άστικής δομής (the elements of the urban structure) παρουσιάζονται στον άναγνώστη... «έπί μέρος άναλύσεις... πάνω σε όρισμένες ιστορικές διαδικασίες σχετικές με τό χώρο... οι όποιες θεωρητικοποιούντ ως ένα βαθμό έτσι ώστε να επιτρέψουν (στον συγγραφέα) να προχωρήσει τήν έρευνα» (UQ, σ. 128).¹⁶ Στο δεύτερο επίπεδο, εισάγεται ή έννοια του «άστικού συστήματος» ως μέσος «διευκρίνωσης κοινωνικων πρακτικων και συγκεκριμενων ιστορικων καταστάσεων έτσι ώστε άφ' ενός μόν να κατανοηθούν οι ίδιες, άφ' έτέρου να χρησιμοποιηθούν γιά τήν εξαγωγή (γενικότερων) νόμων» (UQ, σ. 241). Στο τρίτο επίπεδο, ό συγγραφίας επεξεργάζεται θεωρητικές σχέσεις πάνω στη διασύνδεση του «άστικού συστήματος» με τήν (επιρύτερη) κοινωνική δομή και τήν κοινωνική οργάνωση (UQ, σ. 262). Στο βαθμό που τό θεωρητικό περιεχόμενο των δύο τελευταίων επιπέδων αντιστοιχεί στις επί μέρος άναλύσεις του πρώτου επιπέδου, αυτό που δέν γίνεται άποδεκτό εϊ-

15. Δέν γίνεται άναφορά στη σχέση άνάμεσα στην άναπαραγωγή του κεφαλαίου και στην άναπαραγωγή της έργασιας.

16. Σ' αυτό τό στάδιο άπόγονται οι άναλύσεις πάνω στην κατοικία και στη σχέση χώρος/παραγωγή που ήδη παρουσιάστηκαν και συζητήθηκαν σ' αυτό τό άρθρο.

να ὁ ἐμπειρισμός πού διακρίνει τή μεταχείριση τῶν δύο κατ' ἐξοχὴν στοιχείων τῆς οἰκιστικῆς δομῆς. Στὸ βαθμὸ πάλι πού τὸ θεωρητικὸ περιεχόμενον τοῦ τελευταίου ἐπιπέδου εἶναι εὐρύτερο ἀπ' τὸ περιεχόμενον τοῦ πρώτου ἐπιπέδου, τὸ ἀπαράδεκτο στοιχεῖο εἶναι ὁ *θεωρητικισμός*: ἐννοοῦμε μ' αὐτὸν τὸν ὄρον τὸν τρόπο τοῦ διαμόρφωσης τῆς θεωρίας (theory building) πού εἰσάγει τὸ *αὐθαίρετο μὲ τὸ πρόσχημα ἀφηρημένων ἐπαγωγικῶν νόμων*. Ἐννοοῦμε ἐπίσης μίαν κατάσταση ὅπου «ἡ ἐπιστημονικότητα δὲν ἀναζητᾷ τὸ ἀντικείμενον καὶ τοὺς ὄρους τοῦ ἀντικείμενου, τῆς προσέγγισής του, τῆς ἀντίληψης καὶ σύλληψής του, τῆς κατανόησής του σὰν τέτοιου, ἀλλὰ ὀρίζεται τὸ ἀντικείμενον καὶ τοὺς ὄρους τῆς ἐπιστήμης, μέσα ἀπὸ ἐπιστημολογικὰ ἀξιώματα. Δὲν εἶναι τὸ ἀντικείμενον πού συνεπάγεται μὴ ὀρισμένῃ ὀριοθέτησι (démarcation) πού τὸ διαφοροποιεῖ σὲ σχέση μὲ ἄλλα, προηγούμενα, ἀντικείμενα. Εἶναι ἡ ἴδια ἡ ὀριοθέτησι πού φτιάχνει τὸ καινούργιο ἀντικείμενον» (Lefebvre 1971, σ. 416).

Αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ τρόπος διαμόρφωσης τῆς θεωρίας χαρακτηρίζει τὸν ὄρισμό τοῦ σχεδιασμοῦ στὸν Castells, τῆ διασύνδεση τοῦ «ἀστικού συστήματος» μὲ τὴν κοινωνικὴ ὀργάνωση (ὅπου ἀποδίδεται προνομιακὴ θέση στὴν κοινωνικὴ διαστρωμάτωση καὶ τὴν κατανομή), τὴν ἐξειδικεύσει τῶν νόμων καὶ ἀντιθέσεων τοῦ ΚΤΠ στὰ πλαίσια τῆς πόλης. Ἄλλὰ, ἂν ὁ ἐρευνητικὸς στόχος εἶναι νὰ κατανοηθεῖ ἡ σχέση οἰκιστικοῦ συστήματος καὶ (καπιταλιστικοῦ) τρόπου παραγωγῆς καὶ ἡ ἰδιαιτερότητα τοῦ πρώτου ὡς πρὸς τὸ δεύτερο, αὐτὸ πού θάπρεπε νὰ τοποθετηθῆι στὸ κέντρο τῆς ἀνάλυσης εἶναι ὁ ΚΤΠ. Τέτοια συστηματικὴ προσπάθεια ἐπικέντρωσης πάνω στοὺς θεμελιακοὺς νόμους τοῦ ΚΤΠ καὶ τῆς διατύπωσης ἐνὸς ἐννοιολογικοῦ συστήματος γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἐπιπτώσεων τῶν νόμων αὐτῶν στὸ πλαίσιο τῆς πόλης, ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἀπὸ τὸ *Urban Question*.

Ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός καὶ ἡ θεωρία τοῦ χώρου:
Μερικὰ συμπεράσματα

Ὁ μειοδοτικὸς ρόλος τῆς προβληματικῆς πού περιγράφηκε στὸ πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς ἐργασίας εἶναι περισσότερο ἀποτελεσματικὴ διάστασης ἀπ' ἐνὸς ἀνάμεσα στὴν ἐννοια τῆς κοινωνίας καὶ τὴν ἐννοια τῆς οἰκονομίας καὶ ἀπ' ἑτέρου ἀνάμεσα στὴν κοινωνιολογία καὶ τὰ οικονομικά (Shaw 1976, Clarke 1977). Ἡ συνεισφορά τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου καὶ τῆς μεθόδου του στὸ θεωρητικὸ πεδίο τῆς πόλης δὲν θάπρεπε νὰ περιορίζεται ἀπλᾶ στὴ διακίρυνση ὅτι τὰ προβλήματα τῶν πόλεων εἶναι συνέπεια τοῦ καπιταλισμοῦ (βλέπε *UQ*, σ. 308). Αὐτὸν τὸν ρόλο θὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ τὸν παίξει κάθε μορφῆς ἠθικολογικὸς ἀφορισμός τοῦ συστήματος, χωρὶς καθόλου νὰ ἀπαιτεῖται ἐναλλακτικὸ ἐννοιολογικὸ σύστημα.

Ἀντίθετα ἡ συνεισφορά τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου εἶ-

ναι συνάρτηση τῆς δυνατοτήτάς του νὰ διαφωτίζει προβληματικὲς ἀπόψεις τῆς πραγματικότητας πού συσκοτίζονται ἀπὸ τὰ ἄλλα θεωρητικὰ σχήματα καὶ μεθόδους (καὶ εἰδικὰ ἀπὸ θεωρητικὴ διάσταση ἀνάμεσα στὰ οικονομικά καὶ τὴν κοινωνιολογία). Ἡ δυνατότητα αὐτὴ πηγάζει ἀπὸ τὴν εἰσαγωγὴ ἐνοιῶν πού ἐκφράζουν νέες σχέσεις. Ἐτσι, ἡ εἰσαγωγὴ αὐτῆ καθ' ἑαυτὴν τῆς ἐννοιας ἀναπαραγωγῆς τῆς ἐργατικῆς δύναμης» (ΑΕΔ) στὴ μελέτῃ τῆς πόλης ἔχει κάποια σημασία, ὅπως σωστὰ προτείνει ὁ Castells στὸν ἐπίλογο τῆς ἀγγλικῆς ἐκδόσεως τοῦ βιβλίου του (Castells, 1977). Πρέπει ὁμως νὰ ὑπογραμμισθεῖ ὅτι ἡ σημασία τῆς εἶναι πολὺ περιορισμένη στὸ βαθμὸ πού εἶναι *δυναμικὴ* καὶ μόνο.

Ἡ ἐννοια «ἐργατικὴ δύναμη» καὶ ἡ ἐννοια τῆς «ἀναπαραγωγῆς τῆς» δὲν ἐπιβάλλουν τὴ συγκεκριμενοποίηση τοῦ θεωρητικοῦ περιεχομένου τους μέχρις ὅτου καὶ ἐφόσον ἡ ἀνάλυση ἐνὸς συγκεκριμένου προβλήματος (π.χ. τῆς κατοικίας) προχωρήσει καὶ ἀναχθεῖ σὲ σχέσεις πού ἀναλύονται καὶ βρίσκονται νὰ ἐνυπάρχουν στὸ θεωρητικὸ πλαίσιο ἀπὸ τὸ ὅποιο οἱ ἐννοιες αὐτῆς ἔλκουν τὴν καταγωγὴ τους (ἱστορικὸς ὕλισμός). Σὲ κρίσιμα σημεῖα τῆς ἀνάλυσης, στὴ μελέτῃ τοῦ συγκεκριμένου, ὁ συγγραφέας ἐγκαταλείπει οὐσιαστικὰ τὶς *μαρξιστικὲς ἐννοιες* καὶ ἀποτυγχάνει ἔτσι στὴν προσπάθεια τοῦ θεωρητικοῦ ἐπαναπροσδιορισμοῦ τῶν προβλημάτων τῆς πόλης. Μὲ αὐτὴ ἀκρίβως τὴν ἐννοια ὑποστηρίζουμε στὴν ἀρχὴ τοῦ ἄρθρου ὅτι τὸ μαρξιστικὸ ἐννοιολογικὸ σύστημα παραμένει ἔνας κώδικας *γιατί, ἐνὸ εἰσάγεται ἡ μορφὴ τῶν ἐνοιῶν, ἐγκαταλείπεται τὸ περιεχόμενό τους*.

Τὸ ζήτημα ὁμως δὲν εἶναι ὅτι ἐμεῖς προτείνουμε ὅτι τὸ πρόβλημα τῆς κατοικίας δὲν εἶναι πρόβλημα διαφορᾶς ἀνάμεσα στὴν προσφορά καὶ τὴ ζήτηση τοῦ συγκεκριμένου προϊόντος, ἢ ὅτι δὲν ἐμφανίζονται δυσλειτουργικότητες στὸ οἰκιστικὸ σύστημα σὰν συνέπεια τῆς ὑπερσυγκέντρωσης τῆς παραγωγῆς στὸ χῶρο. Τὸ ἐρώτημα πού μπαίνει εἶναι ἂν τὰ μαρξιστικὰ γνωστικὰ ἐργαλεῖα (π.χ. ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἐννοιας ΑΕΔ) χρησιμοποιοῦνται ἀποτελεσματικὰ γιὰ τὴ διάγνωση νέων πλευρῶν/διαστάσεων αὐτῶν τῶν προβλημάτων γιὰ τὸ ξεπέρασμα τῆς μειοδοτικῆς τους ὀριοθέτησης. Ἡ ἀπάντησις σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα εἶναι ἀρνητικὴ.

Ἀποτέλεσμα τῆς ἀποτυχίας νὰ ἐπαναπροσδιορίσει τὰ προβλήματα τῆς πόλης, διαφωτίζοντας τὴν ταξικὴ διάσταση τῆς οἰκιστικῆς δομῆς, εἶναι ὅτι ὁ Castells μᾶς προσφέρει ἓνα προσδιορισμὸ τοῦ σχεδιασμοῦ πού ἔχει ρητορικὲς μόνο διαφορᾶς ἀπὸ τὸ συμβατικὸ προσδιορισμὸ (1ον μέρος) χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐπαύξηση τῆς ἐρμηνευτικῆς του ικανότητας. Σὺμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα, ἡ κρατικὴ ἐπέμβασις στὸ οἰκιστικὸ σύστημα ὑπηρετεῖ τὰ συμφέροντα τῆς κυριαρχῆς τάξης (μιά καὶ ἡ ἀναπαραγωγὴ τῆς ἐργατικῆς δύναμης εἶναι ἀπὸ τὰ ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ τοῦ συστήματος) ἀλλὰ

συντελείται μέσα σε *διανεμητικούς περιορισμούς* (distributional limits) που *πηγάζουν από τη λογική του συστήματος*. "Όπως ήδη προτεινάμε όμως, είναι, μεθοδολογικά, απαραίτητο να δεχτούμε σαν αξίωμα την ταξική λογική, γιατί η διαπίστωση αυτής της λογικής πρέπει να βρίσκεται στο τέρμα της ανάλυσης και όχι στην άφετηρία της (Lefebvre 1972).

Η θεμελίωση και επιβεβαίωση της ταξικής λογικής είναι αντίκειμενο ιστορικής ανάλυσης (σε αντίδιαστολή προς τη δομική ανάλυση), που επικεντρώνει πάνω στη λειτουργία του νόμου της αξίας και πάνω στις διαδικασίες και στρατηγικές με τις οποίες το κεφάλαιο «τείνει να υπαγάγει άλλες οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις με τρόπο που σχέσεις σε σφαίρες φαινομενικά άπομακρυσμένες από την παραγωγή να κυριαρχούνται από τη σχέση: κεφάλαιο...» (Clarke, 1977). Τα προβλήματα της πόλης και της περιφέρειας απαιτούν για την κατανόησή τους θεωρητικά εργαλεία αυτής ακριβώς της κατεύθυνσης.

Οι συνθήκες κάτω από τις οποίες τά προβλήματα της συλλογικής κατανάλωσης, συμπεριλαμβανομένης και της κατανάλωσης της κατοικίας, μένουν άλυτα ή αντιμετωπίζονται με τή μία ή τήν άλλη «λύση», είναι στά πλαίσια του ΚΤΠ, *ιστορικά καθορισμένες*. Για να καθορίσουμε αναλυτικά τις συνθήκες αυτές πρέπει να κάνουμε *άντικείμενο της ανάλυσης* αυτό ακριβώς που ο Castells ονομάζει «περιορισμούς»: ο συγγραφέας, αντίθετα, εξαιρεί τό *άντικείμενο* αυτό από τά πλαίσια της γνωστικής διαδικασίας με τό να αποδίδει στους «περιορισμούς» χαρακτήρα *άχρονικό* και *άνιστορικό* στο έσωτερικό του ΚΤΠ· ή επαναφορά τους στο κέντρο της γνωστικής προσέγγισης συνεπάγεται και προϋποθέτει ιστορική ανάλυση της ταξικής πάλης στο οικονομικό και πολιτικό επίπεδο.

Η κριτική που κάναμε ως εδώ, σ' αυτό τό άρθρο, κράτησε μία απόσταση από τή συζήτηση γύρω από τή φύση του καπιταλιστικού κράτους. Αυτό έγινε σκόπιμα για νά υπογραμμιστούν και παράλληλα να αποφευχθούν όρισμένα θεωρητικά λάθη που *άπαντώνται* πολύ συχνά στη σχετική βιβλιογραφία και που *άναπακλούν* τήν έλλειψη γερύφωση *ανάμεσα* στις *ανάλυσεις* στά θέματα της πόλης *άφ' ενός* και τή θεωρία του Καπιταλιστικού Κράτους *άφ' έτερου*. Σκόπιμα επίσης ή θεωρητική κριτική που *άπυθύνουμε* στη δουλειά του Castells *άποφύεγα* να χρησιμοποιήσουμε σαν *άρχή* μία *έναλλακτική* (θεωρητική) *άντίληψη* για τό καπιταλιστικό κράτος. 'Αντί γι' αυτό δείξαμε ότι ό συγγραφέας κάνει *σοβαρά λάθη* στο επίπεδο της *ανάλυσης* των στοιχείων του οικιστικού χώρου.¹⁷ Δείξαμε ότι μέσα από μία σειρά μεθοδολογικά λάθη, τό οικιστικό σύστημα και τά οικιστικά προβλήματα *έμφα-*

νίζονται από τόν συγγραφέα σαν *άνεξάρτητα άπ' τό* καπιταλιστικό σύστημα παραγωγής (με τή μαρξιστική έννοια) και ότι ή *έσωτερική τυπική* συνοχή της επιχειρηματολογίας του *στηρίζεται* πάνω σ' αυτήν ακριβώς τήν *αυθαίρετη* *άνεξαρτητοποίηση*.

Τό να *άρχισει* κανείς από μία πολύ γενική θέση σχετικά με τή φύση του καπιταλιστικού κράτους και τό περιεχόμενο κρατικών *έπεμβάσεων* και στή *συνέχεια* να *προχωρήσει* σε *άντίστοιχους* *όρισμούς* για τό περιεχόμενο της οικιστικής πολιτικής, είναι *άναστροφική* της έρευνητικής διαδικασίας και *δέν* μπορεί, παρά νά *όδηγήσει* σε (επιχειρήματα) ταυτολογικά. Μία υλιστική θεωρία του (Καπιταλιστικού) Κράτους *θά* *έδραιωθεί* μόνο σαν *άποτέλεσμα* μιας μακράς πορείας *ανάλύσεων* *ένν* *έπεμβάσεων* του κράτους σε *διαφόρους* τομείς (δέν προκειμένους: τόν οικιστικό). Αυτό βεβαίως *δέν* σημαίνει *έπίσης* ότι μία τέτοια θεωρία μπορεί να *προκύψει* από μία σειρά *έμπειρικών* μελετών χωρίς θεωρητική μεσολάβηση. Έκείνο που *άπαιτείται* σαν προϋπόθεση για τή θεμελίωση του ταξικού περιεχομένου της οικιστικής πολιτικής *δέν* είναι ένας γενικός *όρισμός* του κράτους που να *άκολουθείται* από τήν *έπαλήθευση* της πρότασης (υπόθεσης) με *έμπειρικό* υλικό από τόν συγκεκριμένο τομέα της πραγματικότητας, *άλλά* *άντίθετα* *άπαιτείται* ή θεωρητική *σύλληψη* και κατανόηση του οικιστικού προβλήματος στή σχέση του με τήν καπιταλιστική συσσώρευση, τους νόμους της και τις *άντιθέσεις* της *στά* *πλαίσια* συγκεκριμένων ιστορικών διαδικασιών. Στή συγκεκριμένη φάση διερεύνησης του οικιστικού προβλήματος που *βρισκόμαστε* σήμερα, ή *θεωρητική* *έπεξεργασία* των παραπάνω *σχέσεων* *δέν* είναι καθόλου *ίκανοποιητική*· στήν περίπτωση του Castells ή *έπεξεργασία* *τέτοιων* *σχέσεων* *ήταν* *πρακτικά* *έξω* από τούς *στόχους* και τά *πλαίσια* της *ανάλυσης*, κι αυτό είναι *άποτέλεσμα* της *άναστροφής* της μαρξιστικής μεθόδου, *ένώ* σε άλλες περιπτώσεις ¹⁸ είναι *έλλιπής* ή *προβληματική*.

Γιά να συνοψίσουμε μερικά από τά κυριότερα *σημεία* που *θήξαμε* ως *έδώ* σε *διάφορα* σημεία τό *άρθρου* *θά* *ήταν* *χρήσιμο* να *άντιπαράθεσουμε* δύο *διαφορετικές* *άντίληψεις* (1 abc και 2 abc) σχετικά με τήν *ένταξη* της οικιστικής προβληματικής στην *εγρύτερη* κοινωνική προβληματική. Η *προβληματική* που *έχει* *άναπτύξει* ό Castells (1969, 1972, 1977) και *αυτή* που *περιγράφτηκε* στο πρώτο μέρος του *άρθρου* είναι και *οί* δύο *έγγεγραμμένες* στην πρώτη *άντίληψη*, *άνεξάρτητα* *άπ' τή* *προθέσεις* του Castells να *ξεπεράσει* τά *όρια* της.

Η *διαφορά* *ανάμεσα* *στis* *δύο* *προοπτικές* *δέν* *άναπακλά* τή *διάσταση* *ανάμεσα* σε *μαρξιστικές* και *μη* *μαρξιστικές* προσεγγίσεις στο βαθμό που *οί* *πρώτες*

17. Είναι πολύ σημαντικό τό γεγονός ότι παρόμοια λάθη συναντάμε και στις προσεγγίσεις άλλων συγγραφέων που υιοθετούν *άντιδιαμετρική* θέση σχετικά με τό ρόλο του κράτους.

18. Είναι κυρίως ή δουλειά του Lojkin που *υπονοείται* *έδώ*. Σε μικρότερο βαθμό *άφορα* και τήν *ανάλυση* του Ball (1978).

δέν αποτελούν παρά άπλεις δηλώσεις (έρευνητικών) προθέσεων. Άν συγκριθεί με την πρώτη προοπτική, ή δεύτερη είναι εύρτερη με την έννοια ότι περιέχει θεωρητικές σχέσεις που διαφορτίζουν τό μειοδοτικό χαρακτήρα της πρώτης. Η σημαντικότερη γραμμή διαχωρισμού ανάμεσα στις δύο προσεγγίσεις άντανακλά τη σύλληψη της άνταγωνιστικής σχέσης ανάμεσα στην άνταλλακτική άξια και την άξια χρήσης και της έκφρασης της στον οικιστικό χώρο.

- 1a. Στην πρώτη προοπτική ό χώρος είναι ή άντικειμενοποίηση του κοινωνικού, τό αποτέλεσμα ενός ιστορικού παρελθόντος, τό προϊόν της έργασίας και του καταμερισμού της έργασίας, τό σύνολο των προϊόντων που τον κατέχουν: ό χώρος είναι πραγματοποιημένος, άντικειμετοποιημένος και κατά συνέπεια λειτουργικός (Lefebvre, 1972).
- 2a. Στη δεύτερη προοπτική, ό χώρος δέν θά ήταν άντικειμενο/προϊόν, ή ένα σύνολο από άντικείμενα, ούτε θά ήταν άπλως ένα μέσο τό σπουδαιότερο άπ' όλα τά μέσα, ή προϋπόθεση όλης της παραγωγής και άνταλλαγής. Ό χώρος θά ήταν κατά κύριο λόγο συνδεδεμένος με την άναπαραγωγή των (κοινωνικών) σχέσεων παραγωγής (Lefebvre, 1972, ύποθέσεις πάνω στο χώρο Ρ 39).

Οί άξίες χρήσης του παρελθόντος προσχωρούν στις άνταλλακτικές άξίες, πολούνται και άγοράζονται, γίνονται σπάνιες. Η φύση, όπως ό χώρος, κόβεται σε κομμάτια, κατακερματίζεται και πουλιέται κατακερματισμένη. Καταστρέφεται και έπανασυγκροτείται με βάση τις έπιταγές του Καπιταλισμού (Lefebvre, 1972).

- 1b. Οί παραγωγικές σχέσεις, στο μαρξιστικό σχήμα, ή ή κοινωνική δομή, στο σχήμα της μη μαρξιστι-

κής κοινωνιολογίας, δημιουργούν σχέσεις κανονομής: έξ αίτίας της τελευταίας ύπάρχει άνιση πρόσβαση στη χρήση/κατανάλωση του χώρου από τά μέλη των εισοδηματικών τάξεων (Distributive classes). Μ' άλλα λόγια, οί εισοδηματικές τάξεις θεωρούνται ως μέσο επίπεδο ανάμεσα στις παραγωγικές σχέσεις (πού είναι άχωρικές) και την άνιση κατανάλωση/χρήση του χώρου.

- 2b. Η κατανάλωση και χρήση του χώρου από τό ένα μέρος και οί καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής από τό άλλο, δέν είναι έξωτερικές οί μόν από τις δε, άλλ' άπλως συνδεδεμένες μέσω των σχέσεων κανονομής που πηγάζουν από τις δεύτερες.

Οί παραγωγικές σχέσεις δέν ύπάρχουν πρώτα έξω από τό χώρο και καταλαμβάνουν τό χώρο σ' ένα επόμενο στάδιο. Άκόμα, ύπάρχουν έκφράσεις των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής, όπου ή χωρική διάσταση είναι σημαντική και οί όποιες συνέπαιγνται τις κρίσεις επί επίπεδα της κατανάλωσης και χρήσης του χώρου.

- 1c. Στην πρώτη προοπτική είναι ή κατανάλωση/χρήση του χώρου που θεωρείται κοινωνικά προβληματική παρά ή παραγωγή/έλεγχος (ή παραγωγή του χώρου θεωρείται μόνο τεχνικά προβληματική). Στο βαθμό που ή παραγωγή/έλεγχος του χώρου και ή κατανάλωση/χρήση άποτελούν άντικείμενα θεωρίας, τείνουν νά άνήκουν σε σχετικά αυτόνομους κλάδους θεωρίας.
- 2c. Στη δεύτερη προοπτική, και ή παραγωγή/έλεγχος του χώρου και ή κατανάλωση/χρήση του είναι και έξίσου προβληματική από κοινωνική άποψη. Έπί πλέον οί δύο περιοχές είναι ή μπορούν νά άποτελέσουν ένα ένιαίο θεωρητικό πεδίο.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ball, M. (1978), «British Housing Policy and the House Building Industry», *Capital and Class*, No 4, σ. 78-99, Spring, 1978.
- Blackburn, R., ed. (1976), *Ideology in Social Science*, Fontana.
- Castells, M. (1969), «Vers une Théorie Sociologique de Planification Urbaine», *Sociologie du Travail*, No 4.
- Castells, M. (1972), *La Question Urbaine*, Paris: Maspéro.
- Castells, M. (1977), *The Urban Question*, London: Edward Arnold.
- Clarke, S. (1977), «Marxism, Sociology and Poulantzas' Theory of the State», *Capital and Class*, No 2, Summer, 1977.
- Cowan, P. ed. (1973), *The Future of Planning*, Heinemann.
- Cullingworth, J. (1972), *Problems of an Urban Society*, London.
- Dialectiques*, Revue Trimestrielle, «Petits éléments pour un grand débat: L'Etat», No 17, (1977).
- Faludi, A. ed. (1973), *A Reader in Planning Theory*, Pergamon Press.
- Geras, N. (1976), «Marx and the Critique of Political Economy», in *Ideology in Social Science*, edited by R. Blackburn, Fontana.
- Harvey, D. (1973), *Social Justice and the City*, London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1974), «Class-Monopoly Rent, Finance Capital and the Urban Revolution», *Regional Studies*, Vol. 8.
- Holloway, J. and Picciotto, S. (1977), «Capital, Crisis and the State», *Capital and Class*, No 2, Summer.
- Laclau, E. (1976), «The specificity of the political: around the Poulantzas-Miliband debate», *Economy and Society*, Vol. 5.
- Lebas, E. (1977), «Monopolville: the Economic and the Political Logic of Capital», *International Journal of Urban and Regional Research*, 1 (1).
- Lefebvre, H. (1968), *Le Droit à la Ville*, Editions Anthropos.
- Lefebvre, H. (1970), *La Révolution Urbaine*, Gallimard.
- Lefebvre, H. (1971), *Au-delà du Structuralisme*, Editions Anthropos.
- Lefebvre, H. (1972), *Espace et Politique: Le Droit à la Ville II*, Editions Anthropos.
- Lefebvre, H. (1973), *La Survie du Capitalisme: la Reproduction des rapports de Production*, Paris.

- Lojkine, J. (1976), «Contribution to a Marxist Theory of Capitalist Urbanisation», in *Urban Sociology: Critical Essays*, Pichvance, C.G. (ed), Tavistock Publications.
- Lojkine, J. (1977b), «L'analyse marxiste de l'Etat», *International Journal of Urban and Regional Research*, 1 (1)
- Lojkine, J. (1977a), «Strategies of Large Firms» in *Captive Cities*, Harloe M. (ed.)
- Marx, K., *Grundrisse Translation*, published in Pelican Books, 1973.
- Marx, K. and Engels, F., *The German Ideology*, Lawrence and Wishart, 1964.
- Massey D. (1974), *Towards a Critique of Industrial Locational Theory*, Centre for Environmental Studies, Research Paper, No. 5.
- Nell, E. (1976), «Economics: the Revival of Political Economy», in *Ideology in Social Science*, edited by R. Blackburn, Fontana.
- O'Connor, J. (1973), *The Fiscal Crisis of the State*, New York.
- Pahl, R.E. (1970), *Patterns of Urban Life*, Longman, London.
- Poulantzas, N. (1968), *Pouvoir, Politique et Classes Sociales de l'Etat Capitaliste*, Paris, Maspéro.
- Poulantzas, N. (1975), *Classes in Contemporary Capitalism*, New Left Books.
- Preteceille, E. (1973), «La Planification Urbaine», *Economie et Politiques*, Mars, 236.
- Rex, J. and Moore, R. (1967), *Race Community and Conflict, Institute of Race Relations*, Oxford University Press, London.
- Scott, G. (1976), «Industry and Employment in London, Greater London Council, Intelligence Unit», *London Topics*, No. 14.
- Simmie, J.M. (1974), *Citizens in Conflict: The Sociology of Town Planning*, Hutchinson Educational, London.
- Shaw, M. (1976), «The Coming Crisis of Radical Sociology», in *Ideology in Social Science*, edited by R. Blackburn, Fontana.
- Weatheritt, L. and Lovett, A.F. (1976) *Manufacturing Industry in Greater London*, GLC Research Memorandum, RM 498.